

Ο ΜΟΝΟΔΙΑΣΤΑΤΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΜΠΑΜΠΗ ΛΥΚΟΥΔΗ

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	Σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ. Η ΝΑΡΚΩΣΗ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ: ΜΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΧΩΡΙΣ ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΣΗ	21
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ. Η ΜΟΝΟΔΙΑΣΤΑΤΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ.....	31
1. ΟΙ ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΕΛΕΓΧΟΥ.....	33
2. ΠΕΡΙΧΑΡΑΚΩΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΖΩΗΣ.....	48
I. Πώς διαφοροποιήθηκε ή κοινωνική αλλαγή.....	51
II. Προοπτικές περιχαράκωσης	61
III. Κράτος εφήμερας και Κράτος πολέμου.....	73
3. Η ΣΥΝΕΙΔΗΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΤΡΑΓΙΚΟΥ ΕΞΑΦΑΝΙΖΕΤΑΙ: ΜΙΑ ΚΑΤΑΠΙΣΤΙΚΗ ΑΠΟΜΕΤΑΡΣΙΩΣΗ	80
Τò παιγνίδι.....	102
4. ΤΟ ΣΥΝΟΛΟ ΤΟΥ ΚΛΕΙΣΤΟΥ ΛΟΓΟΥ	104
I. 'Η γλώσσα της απόλυτης διοίκησης	105
II. Πρòς τήν κατεύθυνση της απόλυτης ρύθμισης	121
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ. Η ΜΟΝΟΔΙΑΣΤΑΤΗ ΣΚΕΨΗ	135
5. Η ΑΡΝΗΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ: ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΤΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΘΕΣΗΣ.....	137
6. ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΝΗΤΙΚΗ ΣΤΗ ΘΕΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ: Η ΤΕΧΝΟ- ΛΟΓΙΚΗ ΟΡΘΟΛΟΓΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΛΟΓΙΚΗ ΤΗΣ ΚΥ- ΡΙΑΡΧΙΑΣ	155
7. Ο ΘΡΙΑΜΒΟΣ ΤΗΣ ΘΕΤΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ: Η ΜΟΝΟΔΙΑΣΤΑ- ΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ	178
ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ. ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ.....	205
8. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΤΗΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΗ.....	207
9. Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗΣ	226
10. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	246

θνή ανταγωνισμό όπου διακυβεύεται ή ζωή αυτών που οικοδόμησαν και χρησιμοποιούν αυτόν το μηχανισμό.

Σ' αυτό το στάδιο, γίνεται φανερό ότι κάτι το ψεύτικο υπάρχει μέσα στην ίδια την ορθολογικότητα του συστήματος. Το ψεύτικο αυτό είναι ο τρόπος που οι άνθρωποι οργάνωσαν την εργασία τους μέσα στην κοινωνία. Είναι κάτι που δεν μπορούμε πιά να το άρνηθούμε όταν, απ' τη μία μεριά, οι μεγάλοι επιχειρηματίες δέχονται να θυσιάσουν τα πλεονεκτήματα της ιδιωτικής επιχείρησης και του ελεύθερου ανταγωνισμού στα πλεονεκτήματα που πηγάζουν απ' τις παραγγελίες και τις αποφάσεις της κυβέρνησης κι όταν, απ' την άλλη, εξακολουθεί να οικοδομείται ο σοσιαλισμός μέσα σε μία διαρκώς αυξανόμενη καταπίεση. Παρ' όλ' αυτά, δεν μπορούμε να μείνουμε εδω σ' αυτό το ζήτημα. Ή κακή οργάνωση της κοινωνίας άπαιτεί μία βαθύτερη εξέγηση, αν λάβουμε υπ' όψη μας την κατάσταση της π ρ ο χ ω ρ η μ έ ν η ς βιομηχανικής κοινωνίας — μιάς κοινωνίας όπου οι άλλοτε άρνητικές και υπερβατικές κοινωνικές δυνάμεις ενσωματώνονται στο κατεστημένο και φαίνονται να δημιουργούν μία καινούργια κοινωνική δομή.

Τό γεγονός ότι η άρνητική αντίθεση μετατρέπεται σε θετική κάνει να εμφανίζεται καθαρά τό πρόβλημα: ή οργάνωση της κοινωνίας, με την ολοκληρωτικοποίησή της, φαίνεται να εμποδίζει κάθε ποιοτική αλλαγή. Όπως οδήγησε, είναι φυσιολογικό, και δε φαίνεται να χρειάζεται βαθύτερη εξέγηση, ότι τα άπτα όφελήματα του συστήματος θεωρούνται ότι άξιζουν να τα υπερασπιστεί κανείς — προπάντων όταν ληφθεί υπ' όψη η αντίρροπη τάση που εκπροσωπεί ο σύγχρονος κομμουνισμός και που φαίνεται να είναι ή μόνη δυνατή ιστορική εξέλιξη. Άλλ' αυτό συμβαίνει μονάχα με μία μορφή σκέψης και συμπεριφοράς που δεν θέλει, ή ίσως δεν μπορεί, να κατανοήσει αυτό που γίνεται και τό γιατί γίνεται, με μία μορφή σκέψης και συμπεριφοράς κλειστή σε κάθε άλλη ορθολογικότητα εκτός απ' την κατεστημένη. Στο βαθμό που συνδέονται με την δοσμένη πραγματικότητα, ή σκέψη κι ή συμπεριφορά εκφράζουν μία συνείδηση κιβδηλη, συμβάλλουν στη διατήρηση μιάς κιβδηλής τάξης πραγμάτων.

Ζούμε και πεθαίνουμε κάτω απ' τη σκέπη της ορθολογικότητας και της παραγωγής. Ξέρουμε πώς ή εξόντωση είναι ο φόρος της προόδου και πώς ο θάνατος είναι ο φόρος της ζωής, ξέρουμε πώς ή καταστροφή και ο κόπος είναι απαραίτητες προϋποθέσεις για την κατάκτηση της ευτυχίας και της χαράς κι ότι οι δουλειές πρέπει να πηγαίνουν καλά κι ακόμη ξέρουμε πώς τό να ζήταμε κάτι διαφορετικό είναι Ουτοπία. Ή ιδεολογία αυτή είναι ή ιδεολογία του κατεστημένου κοινωνικού μηχανισμού, είναι απαραίτητη σ' αυτόν για τό συνέχιση της λειτουργίας του κι άποτελεί τμήμα της ορθολογικότητάς του.

6

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΝΗΤΙΚΗ ΣΤΗ

ΘΕΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ:

Η ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗ ΟΡΘΟΛΟΓΙΚΟΤΗΤΑ

ΚΑΙ Η ΛΟΓΙΚΗ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ

Στην κοινωνική πραγματικότητα, παρ' όλες τις αλλαγές, εξακολουθεί ακόμη να διαιώνίζεται, σαν σύνδεσμος ανάμεσα στον προτεχνολογικό και στον τεχνολογικό Λόγο, ή κυριαρχία του ανθρώπου πάνω στον άνθρωπο. Ή κοινωνία όμως που επιθυμεί και επιχειρεί τό μετασχηματισμό της φύσης με την τεχνολογία αλλάζει τις βασικές αρχές της κυριαρχίας αυτής. Την προσωπική εξάρτηση (του δούλου στον άφέντη, του δουλοπάροικου στον πυργοδοσπότη, του εγγενή στο βασιλιά κλπ.) την άντικατάσταση σιγά - σιγά μιά άλλη μορφή εξάρτησης άπο μιά άντικειμενικά ύπάρχουσα τάξη πραγμάτων (οικονομικοί νόμοι, αγορά, κλπ.). Βέβαια ή άντικειμενικά ύπάρχουσα τάξη πραγμάτων, ήταν κι αυτή δημιούργημα της κυριαρχίας: κι είναι άλήθεια ότι ή κυριαρχία δημιουργεί σήμερα μιά μεγαλύτερη ορθολογικότητα — την ορθολογικότητα μιάς κοινωνίας που υπερασπίζεται την ιεραρχική της διάρθρωση, με την ολοένα και πιο άποτελεσματική εκμετάλλευση τών φυσικών και πνευματικών αγαθών και διανέμοντας σε μιά όλο και μεγαλύτερη κλίμακα τά προϊόντα αυτής της εκμετάλλευσης. Τό γεγονός ότι ο άνθρωπος άλυσσοδέεται προοδευτικά σ' έναν παραγωγικό μηχανισμό, δείχνει τά όρια αυτής της ορθολογικότητας και της όλέθριας δυνάμης της: ο παραγωγικός αυτός μηχανισμός διαιώνίζει την πάλι για την ύπαρξη και τείνει να την κάνει έναν ολοκληρωτικό διε-

“Όμως, αν ο σκοπός του μηχανισμού είναι η διάπλαση μιᾶς ἀνθρώπινης υπαρξῆς μέσα σὲ μιὰ ξεξανθρωπισμένη φύση, τότε ἡ πραγματοποιήσή του ἔχει ἀποτύχει. Κι ἂν ἀκόμη δὲν είναι αὐτὸς ο σκοπὸς του, ἡ ὀρθολογικότητα του δὲν είναι λιγώτερο ὑποτιτη. Ταυτόχρονα ὅμως είναι περισσότερο λογικὴ γιατί, ἀπ’ τὴν ἀρχὴ κιόλας, τὸ ἀρνητικὸ ἐνυπάρχει στὸ θετικὸ, τὸ ἀπάνθρωπο στὸ ἀνθρώπινο, ἡ δουλεία τὴν ἀπελευθέρωση. Ἡ δυναμικὴ αὐτὴ δὲν ὑπάρχει ἐπὶ πνεύμα, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα, ποὺ γιὰ τὴ δημιουργία τῆς ὁμοῦ στὸ ἐπιστημονικὸ πνεύμα παίζει ἕνα σπουδαῖο ρόλο συνδύζοντας τὸν θεωρητικὸ λόγὸ μὲ τὸν πρακτικὸ.

Ἡ κοινωνία ἀναπαράγεται σ’ ἕνα σύνολο πραγμάτων καὶ σχέσεων ποὺ τεχνικοποιούνται ὀλοένα καὶ περισσότερο, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν τεχνικὴ χρησιμοποίηση καὶ τοῦ ἀνθρώπου· μ’ ἄλλα λόγια, ἡ πάλῃ γιὰ τὴν υπαρξὴ καὶ ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσης παίρνουν ὀλοένα καὶ περισσότερο ἐπιστημονικὸ καὶ ὀρθολογικὸ χαρακτήρα. Μέσα σ’ αὐτὸ τὸ πλαίσιο πρέπει νὰ ἐνταχθεῖ ἡ διπλὴ σημασία τῆς «ὀρθολογικοποίησης». Ἡ ἐπιστημονικὴ ὀργάνωση καὶ ὁ ἐπιστημονικὸς καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας αὐξάνουν τεράστια τὴν παραγωγικότητα τῆς οικονομικῆς, πολιτικῆς καὶ μορφωτικῆς δραστηριότητας καὶ τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἕνα βελτιωμένο ἐπίπεδο ζωῆς. Παράλληλα καὶ πᾶνω στὶς ἴδιες ἀρχές ἡ ὀρθολογικὴ αὐτὴ δραστηριότητα δημιουργεῖ μιὰ νύστροπία καὶ μιὰ μορφὴ συμπεριφορᾶς ποὺ δικαιώνουν καὶ ποὺ ἐξηγοῦν ἀκόμη τίς πιὸ καταπιεστικὲς καὶ καταστροφικὲς πλευρὲς αὐτῆς τῆς δραστηριότητας. Ἡ τεχνικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ὀρθολογικότητα καὶ ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ ἀνθρώπου συνδέονται ἡ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη μέσα σὲ καινούργιες μορφές κοινωνικῶν ἐλέγχων. Εἶναι ἄραγε παρηγορητικὴ ἡ σκέψη ὅτι αὐτὸ τὸ πολὺ λίγο ἐπιστημονικὸ ἀποτέλεσμα προκλήθηκε ἀπὸ μιὰ ἐ φ α ρ μ ο γ ῆ τῆς εἰδικῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης; Πιστεύω πὸς τὸ γενικὸ νόημα μὲ τὸ ὅποιο ἐφαρμόστηκε εἶχε κιόλας ἐμφανιστεῖ στὴν καθαρὴ ἐπιστήμη καὶ μάλιστα ὅταν ἀκόμη δὲν εἶχε αὐτὴ κανένα πρακτικὸ σκοπὸ· πιστεύω ὅτι μπορεῖ νὰ καθοριστεῖ ἡ στιγμή ποὺ ὁ θεωρητικὸς Λόγος μετατράπηκε σὲ κοινωνικὴ πρακτικὴ.

Ἡ προσπάθεια νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ φύση μὲ ποσοτικούς δρους, συναπαγόταν τὴ χρησιμοποίησι δρων μαθηματικῆς ὕψης· ἔτσι, ἐπιχειρήθηκε ἕνας διαχωρισμὸς ἀνάμεσα στὴν πραγματικότητα καὶ τοὺς «ἐνυπάρχοντες σκοποὺς» καὶ συνακόλουθα ἀνάμεσα στὸ ἀληθινὸ καὶ στὸ καλὸ, στὴν ἐπιστήμη καὶ στὴν ἠθικὴ. Ὅσο κι ἂν μπορεῖ ἡ ἐπιστήμη νὰ καθορίσει τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς φύσης καὶ τίς σχέσεις ἀνάμεσα στὰ μέρη τῆς, δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ ἐξηγήσει τὴ φύση μὲ δρους «τελικῶν αἰτιῶν». Ὅποιοῦδήποτε ρόλο, κι ἂν μπορεῖ νὰ παίξει τὸ ὑποκείμενο στὴ φυσικὴ καὶ στὴ φυσιολογία, δὲν ταυεῖ νὰ εἶναι στερημένο ἀπ’ τὸν ἠθικὸ, πολιτικὸ κι αἰσθητικὸ του ρόλο· μιὰ καὶ περιορίζεται σ’ ἕνα «καθαρὰ» παρατηρητικὸ, μετρητικὸ καὶ ὑπολο-

γιστικὸ ρόλο. Ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸ Λόγὸ ἀπ’ τὴ μιὰ καὶ στὶς ἀνάγκες καὶ στοὺς πόθους τοῦ πληθυσμοῦ (ποὺ ὑπῆρξε τὸ ἀντικείμενο καὶ σπάνια τὸ ὑποκείμενο τοῦ Λόγου) ἀπ’ τὴν ἄλλη, ἐμφανίζεται ἀπ’ τὶς ἀρχές κιόλας τῆς φιλοσοφικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς σκέψης. Ἡ «φύση τῶν πραγμάτων» καὶ ἡ κοινωνία καθορίστηκαν μὲ τέτοιο τρόπο ποὺ νὰ δικαιώνεται ἡ καταπίεση καὶ ἡ ἐκμετάλλευση. Ἡ ἀληθινὴ γνώση, ἡ ἀληθινὴ λογικὴ, ἀπαυτὸν ὑποταγὴ τῶν συναισθημάτων (ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπ’ αὐτὰ). Τὸ συνδυασμὸ Λόγου καὶ Ἔρωτα, ὁ Πλάτωνας ἀπαιτοῦσε κιόλας μιὰ καθαρὴ ὑπεροχὴ τοῦ Λόγου. Γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἡ σχέση ἀνάμεσα στὸ Θεὸ καὶ τὸν κόσμ, ποὺ θέτει σὲ κίνηση, δὲν εἶναι παρὰ ἀναλογικὰ «ἐρωτικὴ». Ἡ παροδικὴ ὄντολογικὴ σχέση ποὺ ὑπῆρξε ἀνάμεσα στὸ Λόγὸ καὶ στὸν Ἔρωτα διακόπηκε λοιπὸν καὶ ἐμφανίστηκε ἡ ἐπιστημονικὴ ὀρθολογικότητα, μιὰ ὀρθολογικότητα οὐσιαστικὰ οὐδέτερη. Ὁ ὀρθολογισμὸς τῆς φύσης εἶναι οἱ γενικοὶ νόμοι τῆς κίνησης — ἡ φυσικὴ, ἡ χημικὴ, ἡ βιολογία.

Ἐξῶ ἀπ’ αὐτὴ τὴν ὀρθολογικότητα, βρισκόμαστε ἀμέσως σ’ ἕναν κόσμ, ὁ ἀξίῶν καὶ οἱ ἀξίες ποὺ εἶναι ἐξῶ ἀπ’ τὴν ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα εἶναι καθαρὰ ὑποκειμενικῆς. Ὁ μόνος τρόπος νὰ τοὺς ξαναδώσουμε μιὰ κάποια ἀφηρημένη καὶ ἀκίνδυνη ἐγκυρότητα, εἶναι νὰ τοὺς ἀποδώσουμε μιὰ μεταφυσικὴ δύναμη (θεϊκὸς νόμος, φυσικὸς νόμος). Μιὰ τέτοια δύναμη ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ, ἄρα δὲν ἔχει πραγματικὴ ἀντικειμενικότητα. Οἱ ἀξίες αὐτῆς πορεῖ νὰ ἔχουν κάτι τὸ ἀνώτερο (ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ), δὲν εἶναι ὅμως π ρ α γ μ α τ ι κ ῆ ς καὶ ἔτσι πολὺ λίγο μετρᾶνε στὶς καθημερινές ὑποθέσεις τῆς ζωῆς — τόσο λιγώτερο, ὅσο ψηλότερα τοποθετοῦνται, π ἄ ν ὡ ἀπ’ τὴν πραγματικότητα.

Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ ὅλες τίς ιδέες ποῦ, ἀπ’ τὴν ἴδια τους τὴ φύση, δὲν μποροῦν νὰ ἐπαληθευθοῦν μὲ ἐπιστημονικὴ μέθοδο. Ἀκόμη κι ὅταν τίς ἀναγνωρίζουν, τίς σκέφτονται καὶ τίς τιμοῦν, ἔξακολουθοῦν νὰ θεωροῦνται ἔνοχος γιὰ ἔλλειψη ἀντικειμενικότητας. Ἀλλά, ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ἔλλειψη ἀντικειμενικότητας τίς κάνει παράγοντες κοινωνικῆς συνοχῆς. Οἱ ἀνθρωπιστικῆς, θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ιδέες δὲν εἶναι παρὰ «ιδανικά» δὲν ἀνακατεύονται μὲ τὸν κατεστημένο τρόπο ζωῆς καὶ ἔτσι μποροῦν νὰ διατηροῦν τὴν ἀξία τους παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀναιροῦνται καθημερινὰ ἀπὸ μιὰ συμπεριφορὰ ποὺ ἐπιβάλλουν οἱ ἀπαιτήσεις τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἐπιχειρηματικῆς δραστηριότητας.

Ἄν τὸ καλὸ, τὸ ὄραϊο, ἡ εἰρήνη, ἡ δικαιοσύνη δὲν μπορέσουν νὰ συναρτηθοῦν μὲ ὄντολογικῆς ἡ ἐπιστημονικῆς καταστάσεις, δὲν θὰ μπορέσουν νὰ διεκδικήσουν μιὰ καθολικὴ πραγμάτωση καὶ καταξίωση. Μὲ ὀρθολογικὸς καὶ ἐπιστημονικὸς δρους, εἶναι θέματα ποὺ ἐξαρτῶνται ἀπ’ τὴν προσωπικὴ προτίμηση· καὶ ἡ ἀνάσταση ἐνὸς εἰδους ἄριστοτελικῆς ἡ ἀκιναιτικῆς φιλοσοφίας δὲν μπορεῖ ν’ ἀλλάξει τὴν κατάσταση, γιατί ἀπορρι-

πτετά *a priori* ἀπ' τὴν ἐπιστημονικὴ λογικὴ. Καθὼς οἱ ἰδέες αὐτὲς δὲν εἶναι ἐπιστημονικὲς, μποροῦν νὰ προβάλλουν στὴν κατεστημένη πραγματικότητα πολὺ ἀδύναμη ἀντίσταση· θὰ γίνονιν ἀπλά ἰδανικά καὶ τὸ συγκεκριμένο, κριτικὸ τοὺς περιεχόμενο θὰ ἐξαφανιστεῖ μέσα σ' ἓνα ἠθικὸ καὶ μεταφυσικὸ περιβλήμα.

Τὸ παράδοξο εἶναι πὼς, θὺαν στὸν ἀντικειμενικὸ κόσμον ἀποδιδοῦναι μόνον ποσοτικὲς ἰδιότητες, τότε, ἀπ' τὴν ἀποψη τῆς ἀντικειμενικότητάς του, πέφτει ὄλο καὶ πιὸ πολὺ σὲ ἐξάρτηση ἀπ' τὸ ὑποκείμενον ποὺ τὸν ἐξετάζει. Ἡ διαδικασία αὐτὴ ἀρχίζει ἀπ' τὴν ἀλλεγοροποιήσιν τῆς γεωμετρίας, πὼς ἀντικαθιστᾷ τὰ «ὀράτὰ» γεωμετρικὰ σχέδια μὲ καθαρὰ νοητικὲς ἐνέργειες. Βρίσκει τὴν ἀκράτεια τοῦ μορφῆ σὲ μερικὲς ἀντιλήψεις τῆς σύγχρονης ἐπιστημονικῆς φιλοσοφίας σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες κάθε πρόβλημα τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἀνάγεται σὲ μαθηματικὲς καὶ λογικὲς σχέσεις. Κι ὁ δρος ἀκόμα μιάς ἀντικειμενικῆς οὐσίας ἐξῶ ἀπ' τὸ ὑποκείμενον μοιάζει νὰ ἐξαφανίζεται. Ξεκινώντας ἀπὸ πολὺ διαφορετικὲς ἀρετηρίες, οἱ ἐπιστήμονες κι οἱ φιλόσοφοι κάνουν τὶς ἴδιες ὑποθέσεις ὅπου ἀρνοῦνται νὰ δεχτοῦν τὴν ὑπαρξὴ «ὄντοτήτων».

Γιὰ παράδειγμα, ἡ φυσικὴ «δὲν ἐξετάζει τὶς ἀντικειμενικὲς ἰδιότητες τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὕλικου κόσμου — οἱ ἰδιότητες αὐτὲς δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐκτέλεσεως τῶν διαφορῶν ἐνεργειῶν»¹. Τὰ ἀντικείμενα δὲν εἶναι πιά παρὰ «πρόσφορα ἐνδιάμεσα», ξεπερασμένα «φιλολογικὰ ἀξιώματα»². Ἡ πυκνότητα κι ἡ σκιερότητα τῶν πραγμάτων δὲν ἐμφανίζονται πιά: ὁ ἀντικειμενικὸς κόσμος δὲν εἶναι πιά ἓνας κόσμος ἀντικειμένων σ' ἀντίθεση μὲ τὸ ὑποκείμενον ποὺ τὸν συλλαμβάνει. Χωρὶς τὴν ἐρμηνεία τῆς μὲ δρους πλατωνικῆς καὶ πυθαγορικῆς μεταφυσικῆς, ἡ φύση εἶναι μιά φύση μαθηματικοποιημένη, κι ἡ ἐπιστημονικὴ πραγματικότητα μιά πραγματικότητα ἰδεῶν.

Αὐτὰ εἶναι βέβαια ἀκράτεις ἀπόψεις κι ἔχουν ἀπορριφθεῖ ἀπὸ πιὸ συντηρητικὲς ἐρμηνείες, στὶς ὁποῖες οἱ προτάσεις τῆς σύγχρονης φυσικῆς ἀνα-

φέρονται ἀκόμη σὲ «φυσικὰ πράγματα»¹. Ἄλλὰ τὰ φυσικὰ πράγματα τελικά γίνονται «φυσικὰ γεγονότα» καὶ οἱ προτάσεις ἀναφέρονται (καὶ ἀναφέρονται ἀποκλειστικά) σὲ κατηγορούμενα, σὲ σχέσεις ποὺ χαρακτηρίζουν διαφορετικὲς μορφὲς διαδικασιῶν, διαφορετικὰ εἶδη φυσικῶν πραγμάτων². Ὁ Μάξ Μπὸρν θεωρεῖ ὅτι... «Ἡ θεωρία τῆς σχετικότητας... δὲν ἐπιμενο ποτὲ νὰ προσπαθεῖ νὰ ἀποδώσει ἰδιότητες στὴν ὕλη». . . Ἄλλὰ «μιά μετρητὴ ποσότητα δὲν εἶναι ἰδιότητα ἐνὸς πράγματος, ἀλλὰ ἰδιότητα τῆς σχέσεως του μὲ τὰ ἄλλα πράγματα. . . Ἡ πλειοψηφία τῶν μετρήσεων στὴ φυσικὴ δὲν ἀφορᾷ ἄμεσα τὰ πράγματα ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρουν, ἀλλὰ ἓνα κάποιο εἶδος προβολῆς, μὲ τὴ λέξη παρμένη στὴν εὐρύτερη τῆς ἔννοια»³.

Ὁ δὲ Β. Χάλτζενπεργκ: «Αὐτὸ ποὺ καθιερώνουμε μαθηματικά, δὲν εἶναι παρὰ σ' ἐλάχιστο μέρος τὸν «ἀντικειμενικὸ γεγονόσ», σὲ το μεγαλύτερο μέρος τὸν πρόκειται γιὰ μιά γενικὴ ἐξέταση τῶν δυνατοτήτων»⁴.

Ἄλλὰ τὰ «γεγονότα», οἱ «σχέσεις», οἱ «προβολές», οἱ «ἀδυνατότητες», δὲν ἔχουν νόημα παρὰ γιὰ τὸ ὑποκείμενον ποὺ τὰ συλλαμβάνει — ὄχι μόνον στὸ ἐπίπεδο ὅπου εἶναι δυνατό νὰ τὰ παρατηρήσει καὶ νὰ τὰ μετρήσει, ἀλλὰ καὶ στὸ ἐπίπεδο τῆς ἴδιας τῆς δομῆς τοῦ γεγονότος ἢ τῆς σχέσεως. Μ' ἄλλα λόγια, τὸ ὑποκείμενον ποὺ ἀνακατεῖται ἐδῶ εἶναι ἓνα σ υ ν τ α κ τ ι κ ὸ ὑποκείμενον — δηλαδὴ ἓνα ἐνδεχόμενο ὑποκείμενον γιὰ τὸ ὅποιο μερικὰ δεδομένα θὰ πρέπει νὰ εἶναι, ἢ νὰ θεωρηθοῦν σὰν γεγονότα ἢ σχέσεις. Ἄν ἔτσι εἶναι, τότε ἡ διατύπωση τοῦ Ράιτχενμπαχ θὰ ἴσων πάντα σωστή: δηλαδὴ ὅτι οἱ προτάσεις στὴ φυσικὴ μποροῦν νὰ διατυπωθοῦν χωρὶς νὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ ἓναν ταυτοχρόνον παρατηρητὴ κι ὅτι οἱ «διαταραχὲς κατὰ τὴ διάρκεια τῆς παρατήρησης» ὀφείλονται ὄχι στὸν ἄνθρωπον - παρατηρητὴ ἀλλὰ στὸ ὄργανον «σὰν φυσικὸ πρῆγμα»⁵.

Βέβαια, μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε πὼς οἱ καθιερωμένες ἀπ' τὴ μαθηματικὴ φυσικὴ ἐξισώσεις ἐκφοράζουν (διατυπώνουν) τὸν πραγματικὸ ἀστερισμὸ τὸν ἄτομον, δηλαδὴ τὴν ἀντικειμενικὴ δομὴ τῆς ὕλης. Χωρὶς νὰ ἀναφέρεται σὲ ἓνα «ἐξωτερικὸ» ὑποκείμενον ποὺ νὰ παρατηρεῖ καὶ νὰ υπολογίζει, τὸ Α μπορεῖ νὰ «περιέχει» τὸ Β, νὰ «προηγεῖται» τοῦ Β, νὰ «συνάγεται» ἀπ' τὸ Β· τὸ Β μπορεῖ νὰ εἶναι «ἀνάμεσα» στὸ Γ (καὶ στὸ Α), νὰ εἶναι «μεγαλύτερον» τοῦ Γ, κ.λπ., — χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι οἱ σχέσεις αὐτὲς δὲν ἐπιτρέπουν τὸν ἐντοπισμὸ, τὴν ἐπισήμανση καὶ τὴ διάρκισιν τῶν

1. H. Reichenbach, σ-ὸ Philipp, G. Frank (ἐκδ.), *The Validation of Scientific Theories*, Boston, 1954, σ. 85, σ. 8.

2. Adolf Grünbaum, τὸ *Ἔσο* σ. 87, σ. 8.

3. Τὸ ἴδιο, σ. 88, σ. 8.

4. «Über den Begriff Abgeschlossene Theorie», στὸ: *Dialectica*, τ. II, ἀρ. 1, 1948, σ. 333.

5. Philipp G. Frank, τὸ *Ἔσο*, σ. 85.

1. Χέρμπερτ Ντίνγκερ, στὸ *Nature*, τ. 168, 1951, σ. 630.

2. W.V.O. Quine, *From a Logical Point of View*, Harvard University Press, Cambridge, 1954, σ. 44. Ὁ Quine μιλάει γιὰ τὸ «μῦθος τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων», δέει πὼς «ἀπὸ ἐπιστημολογικὴ ἀποψη τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα κι οἱ θεοὶ (τοῦ Ὁμήρου) δὲν διαφέρουν παρὰ σὲ ἐπίπεδο κι ὄχι σὲ οὐσία». Ἄλλὰ ὁ μῦθος τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων εἶναι ἀπὸ ἐπιστημολογικὴ ἀποψη ὁ τελειότερος γινατὶ ἀποδέχεται πὼς ἀποτελεματικὸ ἀπὸ τοὺς ἄλλους μῦθους σὰν σχῆμα ποὺ ἐπιμεσο μὲ δομὴ ποὺ μποροῦμε νὰ τὴν μεταχειριστοῦμε, μέσα στὴ δυνατότητα τῆς ἐπιμετρίας». Τὸ νὰ ἐπιμεσομε τὴν ἐπιστημονικὴ ἔννοια μὲ δρους ὅπως «ἀποτελεματικὸς», «σχῆμα», «μεταχειρίσιν», σημαίνει ὅτι περιέχει στοιχεῖα τεχνολογίας καὶ χειραγώγησης.

A,B,Γ μέσ' ἀπ' τ' διαφορές τους. Ἀκόμη αὐτὸ σημαίνει ὅτι τὰ A,B,Γ μποροῦν νὰ εἶναι ταυτόσημα στὴ διαφορά τους, νὰ εἶναι συσχετισμένα μὲ... εἰδικὸ τρόπο, νὰ εἶναι δυσαφομοῖα σὲ ἄλλες σχέσεις. Ἄν αὐτὸ εἶναι μιὰ ἀποκλειστικὴ ιδιότητα τῆς ἕλης, τότε ἡ ἴδια ἡ ἕλη θὰ συμμετεῖχε ἀντικειμενικὰ στὴ δομὴ τοῦ πνεύματος. Εἶναι μιὰ ἔρμηνεῖα ποὺ περιέχει σημαντικὰ στοιχεῖα ἰδεαλισμοῦ: «...τὰ ἄνυστα ἀντικείμενα, χωρὶς ἀμφιβολία, χωρὶς πλάνη, μὲ μόνο τὸ γεγονός ὅτι ὑπάρχουν, ἐνσωματώνουν τὶς ἐξισοῦσιες γιὰ τὶς ὁποῖες δὲν γνωρίζουν τίποτα. Ὑποκειμενικὰ ἡ φύση δὲν εἶναι μέρος τοῦ πνεύματος—δὲν σκέφτεται μὲ μαθηματικὸς ὄρους. Ἄντικειμενικὰ ὅμως εἶναι μέρος τοῦ πνεύματος· μπορεῖ νὰ νοηθεῖ μὲ μαθηματικὸς ὄρους»¹.

Ἐὸ Κάρλ Πόππερ μᾶς προτείνει μιὰ λιγώτερο ἰδεαλιστικὴ ἔρμηνεα². Πιστεῖται ὅτι στὴν ἱστορικὴ τῆς ἐξέλιξις ἡ φυσικὴ ἐπιστὴμὴ ἀνακαλύπτει καὶ καθορίζει τὰ διάφορα στρώματα μιᾶς καὶ μόνης ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας. Στὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς διαδικασίας, οἱ ἱστορικὰ ἔξερπασμένες ἔννοιες παραμερίζονται καὶ τὸ περιεχόμενό τους προοδευτικὰ συσσωματώνεται σὲ τὶς ἔννοιες ποὺ τὶς διαδέχονται· ἡ ἔρμηνεα αὐτὴ φαίνεται νὰ ἐπιβάλλει μιὰ πρόοδο πρὸς τὸν γνήσιο πυρῆνα τῆς πραγματικότητας, δηλαδὴ πρὸς μιὰ ἀπόλυτη ἀλήθεια. Ἄν ὄχι, τότε ἡ πραγματικότητα δὲν ἔθ' ἦταν παρὰ ἓνας καρπὸς χωρὶς πυρῆνα κὶ ἡ ἴδια ἡ ἔννοια τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλήθειας θὰ διακυβεύεται.

Δὲν θέλω νὰ πῶ ὅτι ἡ φιλοσοφία τῆς σύγχρονης φυσικῆς ἀρνεῖται ἢ ὅτι ἀμφιβητεῖ τὴν πραγματικότητα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἀλλὰ ὅτι, μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπο, ἀναβάλλει τὴν κρίση σχετικὰ μὲ τὸ τί μπορεῖ νὰ εἶναι αὐτὴ ἡ πραγματικότητα ἢ ἀκόμη διαπιστώνει ὅτι εἶναι ἓνα ζήτημα χωρὶς νόημα ἢ ὅπου δὲν χωραεῖ ἀπάντησι. Ἄν ἡ ἀναβολὴ αὐτὴ γίνεαι μεθοδολογικὴ ἀρχή, τότε αὐτὸ ἔχει μιὰ διπλὴ συνέπεια:

α) Προκαλεῖ τὸ πέρασμα ἀπ' τὸ μεταφυσικὸ «Τὶ εἶναι...» (*ti estin*)^{*} σὲ τὸ λειτουργικὸ «Πῶς εἶναι, αὐτὸ ποὺ εἶναι.»

β) Καθιερώνει μιὰ βεβαιότητα (ἂν κὶ ὄχι ὀλωσδιόλου ἀπόλυτη) καὶ μιὰ πρακτικὴ πού, στὴ διάρκειά της ἐνεργειῶν τῆς πάω στὴν ἕλη, εἶναι καλοπροαίρετα ἐλευθερὰ ἀπὸ κάθε ἐξουσία σὲ μιὰ οὐσία ἐξῶ ἀπ' τὸ ἐνεργετικὸ πλαίσιο. Μ' ἄλλα λόγια, θεωρητικὰ, δὲν ὑπάρχουν ἄλλα ἀντικειμενικὰ ὄρια γιὰ τὸ μετασχηματισμὸ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσης, ἐκτός

1. Von Weizsäcker, *The History of Nature*, Ἐκδόσεις Πανεπιστημίου Σιάγκο, 1949, σ. 20.

2. Στὸ: *British Philosophy in the Mid-Century*, ἐκδ. C. A. Mace, Macmillan, New York, 1957, σ. 1555 κ. ἔ. Ἀκόμη στὸ: *Metascientific Queries*, Charles C. Thomas, Springfield, 1959, σ. 108 κ. ἔ.

* Ἑλληνικὰ σὲ κείμενο.

ἀπ' αὐτὰ ποὺ παρέχουν ἡ ἀκατέρραστη ἕλη κὶ ἡ ἀντίστασή της στὸν ἔλεγχο καὶ τὴ γνώση, ἀντίσταση ποὺ δὲν ὑπερνηκίθηκε ἀκόμη. Στὸ βαθμὸ ποὺ μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστεῖ αὐτὴ ἡ ἀντίληψη στὴν πραγματικότητα, μὲ ἀποτελεσματικότητα, μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι προσεγγίζεται αὐτὴ σὰν (ὑποθετικὸ) ἐργαλειοποίησιμο σύνολο: τὴ μεταφυσικὴ διατύπωση «ὑπαρξὴ σὰν τέτοια», τὴν ἀντικαθιστᾷ ἡ διατύπωση «ὑπαρξὴ σὰν ὄργανο». Κὶ ἀκόμη, ἀφοῦ ἀπόδειξε τὴν ἀποτελεσματικότητά της, ἡ ἀντίληψη αὐτὴ ἐνεργεῖ a priori, προκαθορίζει τὴν ὑπαρξὴ, πρὸ βάλλει τὴν κατεύθυνση πρὸς τὴν ὁποία πρέπει νὰ μετασχηματιστεῖ ἡ φύση καὶ ὀργανώνει τὸ πάντα.

Εἶδαμε ὅτι ἡ φιλοσοφία τῆς σύγχρονης ἐπιστῆμης φαίνεται νὰ παλεύει μ' ἓνα ἰδεαλιστικὸ στοιχεῖο κὶ ὅτι, στὶς ἀκρατεῖς τῆς διατύπώσεως, προσεγγίσε ἐπικίνδυνα σὲ μιὰ ἰδεαλιστικὴ ἀντίληψη τῆς φύσης. Ὁμοῦς ὁ καινούργιος τρόπος σκέψης ξαναστῆνει τὸν ἰδεαλισμὸ «στὰ πόδια του». Ὁ Χέγκελ συνόψισε τὴν ἰδεαλιστικὴ ὄντολογία μ' αὐτὸν τὸν τρόπο: ἂν ὁ Λόγος εἶναι παρονομαστής τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου, αὐτὸ γίνεται γιὰ τὴν σύνθεση τῶν ἀντιθέτων. Χάρη σ' αὐτὴ τὴν ἰδέα ἡ ὄντολογία συνέλαβε τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα σὲ τὸ ὑποκείμενο καὶ σὲ τὸ ἀντικείμενο· ἦταν κορεσμένη καὶ συγκεκρμένο. Ἡ πραγματικότητα τοῦ Λόγου ἦταν ὁ τρόπος ἢ ἡ ἀντίθεση αὐτὴ ἐξωτερικεύεται στὴ φύση, τὴν ἱστορία καὶ τὴ φιλοσοφία. Ἀκόμη καὶ τὸ πιὸ ἀποφασιστικὸ μονιστικὸ σύστημα δεχόταν τὴν ἰδέα μιᾶς οὐσίας ποὺ ἐξειδικιώνεται ἡ ἴδια σὲ ὑποκείμενο καὶ ἀντικείμενο—δεχόταν τὴν ἰδέα μιᾶς ἀνταγωνιστικῆς πραγματικότητας. Τὸ ἐπιστημονικὸ πνεῦμα σιγά-σιγά ἀποδυνάμωσε αὐτὴ τὴν ἔννοια τοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Ἡ ἐπιστημονικὴ φιλοσοφία ἄρρηξε σωστὰ μὲ τὴν ἀντίληψη τῶν δύο οὐσιῶν, τὸ res cogitans* καὶ τὸ res extensa*—ἀλλὰ, καθὼς εἶναι δυνατό νὰ γίνεαι ἀντιληπτὴ ἡ ἐκτενόμενη ἕλη μὲ μαθηματικὲς ἐξισοῦσιες ποῦ, μεταφραζόμενες σὲ τεχνολογικὴ μορφή, ἀναπλάθουν αὐτὴ τὴν ἕλη, τὸ res extensa ἔχασε τὸν χαρακτῆρα τοῦ τῆς ἀνεξάρτητης οὐσίας.

«Στὴν παλαιὰ διαίρεση τοῦ σύμπαντος, ὑπῆρχαν, ἀπ' τὴ μιὰ μεριά, οἱ ἀντικειμενικὲς διαδικασίες σὲ τὸ χῶρο καὶ σὲ τὸ χρόνο κὶ ἀπ' τὴν ἄλλη, τὸ πνεῦμα ποὺ ἀντιλαμβάνεται αὐτὲς τὶς διαδικασίες—ἦταν μ' ἄλλα λόγια ἡ καρτεσιανὴ διαίρεση, res cogitans καὶ res extensa· σήμερα δὲν μπορεῖ πιά νὰ χρησιμεύσει σὰν ἀφετηρία γιὰ ἓναν ποὺ θέλει νὰ καταλάβει τὶς σύγχρονες ἐπιστῆμες τῆς φύσης»¹.

* res cogitans = σκεπτόμενο πρᾶγμα, res extensa = ἐκτενόμενο πρᾶγμα.

1. Β. Χάτζεμπεργκ, Ἡ φύσις στὴ σύγχρονη φυσικὴ, Gallimard,

Τῆ διαίρεση τοῦ καρτεσιανοῦ κόσμου τὴν ἀμφισβήτησαν, ἀκόμη ξεκινώντας ἀπ' τὶς ἴδιες τὶς ἀρχές της. Ὁ Χούσερλ ἐδίεξε ὅτι σὲ τελευταία ἀνάλυση τὸ καρτεσιανὸ Ἐγὼ δὲν ἦταν μιά πραγματικὴ ἀνεξάρτητη οὐσία, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ «κατάλοιπο» ἢ τὸ ὄριο τοῦ ὑπολογισμοῦ τῆς ποσότητος· ὁ Γαλιλαῖος εἶχε τὴν ἰδέα ἐνὸς κόσμου ποῦ θὰ ἦταν ἕνα «καθολικὸ καὶ ἀλόγιστα καθαρὸ» *res extensa* φαίνεται ὅτι ἡ ἰδέα αὐτῆ κυριαρχεῖ *a priori* στὴν καρτεσιανὴ ἀντίληψη¹. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση τὸ καρτεσιανὸς δυϊσμός θὰ ἦταν ἀπατηλὸς καὶ τὸ Ἐγὼ, σκεπτόμενη οὐσία, θὰ συνδέεται μὲ τὸ *res extensa*, θὰ ἦταν ἕνας πρόδρομος τοῦ ἐπιστημονικοῦ ὑποκειμένου ποῦ παρατηρεῖ καὶ μετράει γιὰ νὰ βρεῖ ποσότητες. Ὁ δυϊσμός τοῦ Ντεκάρτ θὰ δημιουργοῦσε κιάλας τὴν ἄρνησή του· ἀντὶ νὰ καθυστερήσει, θὰ ἐπιτάχυνε τὴν ἐγκαθίδρυση ἐνὸς μονοδιάστατου ἐπιστημονικοῦ συνόλου ὅπου ἡ φύση εἶναι «ἀντικειμενικὰ πνεῦμα» δηλαδὴ ὑποκείμενο. Καὶ τὸ πνεῦμα αὐτὸ συνδέεται μὲ τὸν κόσμο του μὲ πολλὸ εἰδικὸ τρόπο: «... Ἡ φύση μπαίνει, κάτω ἀπ' τὸ δρῶντα ἄνθρωπο, τὸν ἄνθρωπο ποῦ μπάζει τὴν τεχνικὴ μέσα της»².

Ἡ ἐπιστῆμη τῆς φύσης ποῦ τὴν ἀντιλαμβάνεται ὡς ἕνα σύνολο «δυνάμει» ὀργάνων (ἐργαλείων), ὡς ἕλη γιὰ ἔλεγχο καὶ ὀργάνωση, ἀναπτύσσεται, κάτω ἀπ' τὴν καθοδήγηση τοῦ τεχνολογικοῦ *a priori*. Καὶ τὸ νὰ ἀντιμετωπίζεται ἡ φύση ὡς ἕνα ἐργαλειοποίησιμο σύνολο, εἶναι μιά ἀντίληψη ποῦ βρίσκεται πάντοτε πρὶν ἀπὸ κάθε δημιουργία μιᾶς ἰδιαίτερης τεχνικῆς ὀργάνωσης:

«Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος θεωρεῖ τὴν ὀλότητα τοῦ εἶναι ὡς ἕνα μιά πρώτη ἕλη γιὰ τὴν παραγωγή καὶ ὑποτάσσει τὴν ὀλότητα τοῦ κόσμου στὸ χῶρο καὶ στὶς ἐπιταγές τῆς παραγωγῆς»...

«Ἡ χρησιμοποίηση καὶ ἡ παραγωγὴ μηχανῶν, δὲν εἶναι ἡ ἴδια ἡ τεχνικὴ, ἀλλὰ ἀπλὰ καὶ μόνο ἕνα κατάλληλο μέσο γιὰ τὴν πραγμάτωση (Eingrichtung) τῆς οὐσίας τῆς τεχνικῆς στὴν ἀντικειμενικὴ πρώτη της ἕλη»³.

Τὸ τεχνολογικὸ *a priori* γίνεται *a priori* πολιτικὸ στὸ βαθμὸ

¹ *Idees*, 1962, σ. 34. Στὸ Φυσικὴ καὶ φιλοσοφία, Λονδίνο, 1959, σ. 83, ὁ Χάιζεμπεργκ γράφει: «Τὸ πρᾶγμα καθ' ἑαυτὸ, εἶναι τελικὰ γὰρ τὸν ἀτομικὸ φυσικὸ, ὃν καὶ μιά φορά χρησιμοποιεῖ αὐτὴ τὴν ἔννοια, μιά μαθηματικὴ δομὴ· ἀλλὰ—ἀντίθετα σ' αὐτὴν—σκεφτόταν ὁ Κάντ— ἡ δομὴ αὐτῆ ἔμμεσα βγαίνει ἀπ' τὴν ἐμπειρία».

² Die Krisis der Europäischen Wissenschaften und die Transzendente Phänomenologie, ἐκδ. W. Biemel, Haag, 1954, σ. 81.

³ Gaston Bachelard, Ἡ ὀρθολογικὴ δραστηριότητα τῆς σύγχρονης φυσικῆς, Παρίσι, 1951, σ. 7. Γιὰ τὶς ἀναφορὲς στὸ Μάρξ καὶ στὸν Ἐνγκελς βλέπε Γερμανικὴ ἰδεολογία, Editions Sociales.

⁴ Μάρτιν Χάιντεγκερ, Holzwege, Φραγκφούρτη, 1950, σ. 266. Βλ. ἀκόμη, Δρῶμα τοῦ δὲν ὀδηγοῦν ποῦθεν, Gallimard, 1962.

ποῦ ὁ μετασχηματισμὸς τῆς φύσης ἐπιφέρει καὶ μετασχηματισμὸ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ στὸ βαθμὸ τοῦ τὰ «δημοουργήματα τοῦ ἀνθρώπου» προέρχουν ἀπὸ ἕνα κοινωνικὸ σύνολο καὶ ξαναγυρνῶν σ' αὐτό. Μποροῦμε πάντοτε νὰ λέμε πὼς ἡ μηχανοποίηση τοῦ τεχνολογικοῦ κόσμου εἶναι, ὡς τέτοια, ἀδιάρθρωση σὲ πολιτικὸς σκοπὸς—μπορεῖ νὰ προκαλέσει ἀναστάτωση ἢ ἐπιβράδυνση σὲ μιά κοινωνία. Ἐνας ἠλεκτρονικὸς ὑπολογιστὴς χρησιμεύει τὸ ἴδιο σὲ μιά κεφαλαιοκρατικὴ διοίκηση καὶ σὲ μιά σοσιαλιστικὴ· τὸ κυκλοτρόνιο εἶναι κατὰ χρησιμότητα σὲ καιρὸ πολέμου, ἀλλὰ πολὺ χρήσιμο καὶ σὲ καιρὸ εἰρήνης. Ἡ περίφημη φράση τοῦ Μάρξ, βέβαια, ὅτι «ὁ ἀνεμόμυλος δίνει τὴν κοινωνία τοῦ φεουδάρχη· ὁ μύλος μὲ ἀτμὸ δίνει τὴν κοινωνία τοῦ βιομηχανοῦ καπιταλιστῆ», ἀμφισβητεῖ αὐτὴ τὴν οὐδετερότητα τῆς τεχνολογίας¹. Σὲ συνέχεια ὁμοῦ τροποποιήθηκε στὴν ἴδια τὴ μαρξιστικὴ θεωρία: ὁ κοινωνικὸς τρόπος παραγωγῆς καὶ ὄχι ἡ τεχνικὴ εἶναι ὁ βασικὸς ἱστορικὸς παράγοντας. Ὅμως, ὅταν ἡ τεχνικὴ γίνεται ἡ καθολικὴ μορφή ὑλικῆς παραγωγῆς, δημιουργεῖ μιά δόκλιχη κουλτούρα· προβάλλει μιά ἱστορικὴ ὀλότητα—ἕνα «κόσμο».

Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι, στὸ προσῆς τοῦ βιομηχανικοῦ πολιτισμοῦ, ἡ ἐξέλιξη τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου ἀντανάκλα ἀπλὰ καὶ μόνο τὴ γενομένη ἢ φυσικὴ πραγματικότητα μετασχηματίζεται σὲ τεχνικὴ. Μιά τέτοια διατύπωση τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὴν ἐπιστῆμη καὶ στὴν κοινωνία, σημαίνει ὅτι θεωροῦνται ξεχωριστές μεταξύ τους δύο ἐνότητες καὶ δύο συνέπειες ποῦ βρίσκονται σὲ σύνδεση, δηλαδὴ:

1. ἡ ἐπιστῆμη καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψη μὲ τὶς ἐσώτερες ἔννοιες καὶ ἀλλήθειες τους·
2. Ἡ χρῆσις καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἐπιστῆμης στὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα.

Μ' ἄλλα λόγια, ὅσο ἀλληλένδετες κι ἂν εἶναι οἱ δύο αὐτὲς διαδικασίες, δὲν εἶναι ἐπάλληλες μεταξύ τους καὶ δὲν ἀλληλοκαθορίζονται. Ἡ καθαρὴ ἐπιστῆμη δὲν εἶναι ἡ ἐφαρμοσμένη· δὲν καταξιώνεται στὴ χρησιμοποίησή της οὔτε καὶ ἡ ἐγκυρότητά της βρίσκεται σ' αὐτὴ. Ἡ ἔννοια τῆς οὐδετερότητας, οὐσιαστικὴ στὴν ἐπιστῆμη, ἔχει τὸ ἴδιο ἐπικαθεῖ στὴν τεχνικὴ. Ἡ μηχανὴ ἀδιαφορεῖ γιὰ τὴν κοινωνικὴ χρῆσις γιὰ τὴν ὁποία προορίζεται, ἀρκεῖ ἡ χρῆσις αὐτὴ νὰ μὴ εἶναι ἔξω ἀπ' τὶς τεχνικῆς τῆς δυνατότητες.

Μποροῦμε στὸν ἐσώτερο ἐργαλειακτὸ (*instrumentalist*) χαρακτῆρα τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου, ἢ ἔρμηνεία αὐτῆ φαίνεται ἀκατάλληλη. Οἱ σχέσεις ποῦ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὴν ἐπιστημονικὴ σκέψη καὶ στὴν ἐφαρμογὴ τῆς, ἀνάμεσα στὸ σύνολο τοῦ ἐπιστημονικοῦ λόγου

1. Karl Marx, Ἐπιτομή τῆς φιλοσοφίας.

και στο σύνολο του λόγου και συμπεριφορής τρέχουσας χρήσης, φαίνονται πολύ στενές — ύπακούουν στην ίδια λογική και στην ίδια ορθολογικότητα: της κυριαρχίας.

‘Αρκετά παράδοξα, οι επιστημονικές προσπάθειες για την καθιέρωση μιάς στενής αντικειμενικότητας της φύσης οδήγησαν σε μιά αυξανόμενη άπ-ο-υ-λ-ο-ο-ί-η-ση (dématerialisation) της φύσης:

‘Η ιδέα μιάς άπειρης φύσης, που να υπάρχει σαν τέτοια, μιά ιδέα που ύποχρωθήκαμε να εγκαταλείψουμε, σήμερα αποτελεί τὸ μῦθο τῆς σύγχρονης επιστήμης. ‘Η επιστήμη άρχισε με τὴν καταστροφή τοῦ μῦθου τοῦ Μεσαίωνα καὶ σήμερα εἶναι ὑποχρεωμένη, με βάση τὸ ἴδιο τῆς τὸ περιεχόμενο, νὰ ἀναγνωρίσει ὅτι ἀπλοῦστατα ἀντικατέστησε ἕνα μῦθο με ἄλλο!’.¹

‘Η άρχική διαδικασία, που παραμέρισε τις ανεξάρτητες ούσιες και τὰ τελικά αίτια, οδήγησε στη διαμόρφωση της ιδέας της αντικειμενικότητας. ‘Η διαμόρφωση όμως αυτή μένει πολύ ειδική και τὸ αντικείμενο διαμορφώνεται τὸ ἴδιο σὲ μιά σχεδὸν π ρ α κ τ ι κ ῆ σχέση με τὸ ὑποκείμενο:

«Τί είναι ἄμως ἡ ὕλη; Στὴν ἀτομικὴ φυσικὴ, ἡ ὕλη ὀρίζεται ἀπ’ τὴς ἀντιδράσεις πὸν μπορεῖ νὰ παρουσιάει στὴ διάρκεια τῶν ἀνθρώπινων πειραματισμῶν καὶ ἀπ’ τοὺς μαθηματικούς (δηλαδὴ τοὺς πνευματικούς) νόμους στοὺς ὁποίους ὑπακούει. ‘Ο ρ ἰ ζ ο υ μ ε τὴν ὕλη σάν ἀντικείμενο ἰκανὸ νὰ χειραγωγηθεῖ ἀπ’ τὸν ἀνθρώπου»².

‘Αν λοιπὸν εἶναι ἔτσι, τότε ἡ επιστήμη γίνεται στὴν οὐσία τῆς τεχνολογική:

‘Η πραγματική (pragmatique) επιστήμη ἀντιλαμβάνεται τὴ φύση με τὰ μέτρα τῆς τεχνικῆς ἐποχῆς»³.

‘Όταν αὐτὸς ὁ ὀπερασιοναλισμὸς βρίσκεται στὸ κέντρο τῆς ἐπιστημονικῆς ἐνέργειας, ἡ ορθολογικότητα ἀποκτᾶει τὴ μορφή μεθοδικῆς κατασκευῆς: ὀργανώνει καὶ μεταχειρίζεται τὴν ὕλη σάν μιά ἀπλή οὐσία ἐλέγχου, σάν ἕνα ἐργαλειοποίησιμο σύνολο πὸν ἐξυπηρετεῖ ὁλοὺς σκοποὺς καὶ στόχους: ἕνα ἐργαλειοποίησιμο σύνολο per se, «καθ’ ἑαυτὸ».

‘Η «σύμμορφη» με τὴν ἐνοργανικότητα (instrumentality) ἀποτελεῖ μιά τεχνικὴ προσέγγιση, ὁ σύμμορφος λόγος μιά τεχνολογία, μιά προβολὴ τῆς τεχνολογικῆς πραγματικότητας: πὸν, με τὴ σειρά τῆς, τοῦ ἀντιστοιχεῖ⁴. Στὴν πραγματικότητα αὐτὴ, ἡ ὕλη εἶναι

ο ὕ δ ε τ ε ρ η ὄπως καὶ ἡ ἐπιστήμη’ ἡ ἀντικειμενικότητα δὲν ἔχει καθ’ ἑαυτὴ ἕνας τέλος* (σκοπὸ) καὶ ἀκόμη περισσότερο δὲν ἔχει δομηθεῖ ἔτσι ὄστε νὰ κατευθύνεται πρὸς ἕνα τέλος*. ‘Αλλὰ ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι οὐδέντερη, ἡ ἀντικειμενικότητα συνδέεται μ’ ἕνα εἰδικὸ ἱστορικὸ ὑποκείμενο — δηλαδὴ με τὴ συνείδηση πὸν κυριαρχεῖ στὴν κοινωνία ἀπ’ τὴν ὁποία καὶ γιὰ τὴν ὁποία καθιερώθηκε ἡ οὐδέντερότητά αὐτή. ‘Ενεργεῖ μ’ ἕκείνες ἀκριβῶς τὴς ἀφαίρεισες πὸν διαμορφώνουν τὴν καινούργια ορθολογικότητα — καὶ σάν ἐσωτερικὸς περισσότερο παράγοντας παρά σάν ἐξωτερικός. ‘Ο καθαρὸς καὶ ὁ ἐφαρμοσμένος ὀπερασιοναλισμὸς, ὁ θεωρητικὸς καὶ πρακτικὸς λόγος, ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ ἐμπορικὴ ἐπιχείρηση κατάφεραν νὰ μετατρέψουν τὴς δευτερογενεῖς ἰδιότητες σὲ πρωτογενεῖς καὶ πραγματοποιήσαν τὸν ὑπολογισμὸ τῆς ποσότητας καὶ τὴν ἀφαίρεση τῶν ἰδιαιτέρης μορφῆς ὄντοτήτων.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ορθολογικότητα τῆς καθαρῆς ἐπιστήμης εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ἀξιολογήσεις, δὲν ἐπιβάλλει κανέναν πρακτικὸ σκοπὸ, εἶναι «οὐδέντερη» ἀπέναντι σ’ ὄλες τὴς ἐξωτερικῆς ἀξίες πὸν τῆς ἐπιβάλλονται. ‘Αλλὰ ἡ οὐδέντερότητά αὐτὴ ἔχει πραγματικὰ ἕνα θ ε τ ι κ ὸ χ α ρ α κ τ ῆ ρ α. ‘Η ἐπιστημονικὴ ορθολογικότητα εἰσὸς μιά εἰδικὴ κοινωνικὴ ὀργάνωση, γιὰ τὴν ἀκριβῶς προσχεδιάζει μιά ἀπλή μορφή (ἢ μιά ἀπλή ὕλη — ἐδὸ οἱ ὀροι συναρτῶνται) πὸν πρακτικὰ προσφέρεται γιὰ ὄλους τοὺς σκοποὺς. ‘Η μορφοποίησι καὶ ἡ λειτουργικοποίησι εἶναι, π ρ ἰ ν ὸ καθε ἐφαρμογή, ἡ «καθαρὴ μορφή» μιάς συγκεκριμένης κοινωνικῆς πρακτικῆς. ‘Όπως ἡ ἐπιστήμη ἀπελευθερώνει τὴ φύση ἀπ’ ὄλους τοὺς ἑντοπιζόμενους σκοποὺς καὶ δίνει στὴν ὕλη μόνον τέτοιες ἰδιότητες πὸν νὰ μὴ εἶναι νὰ ὑπολογιστεῖ ἡ ποσότητά τους, ἔτσι καὶ ἡ κοινωνία ἀπελευθερώνει τοὺς ἀνθρώπους ἀπ’ τὴ «φυσικὴ» ἱεραρχία, πὸν βασιλεῖται στὴν ἐξάρτηση προσώπου ἀπὸ πρόσωπο, καὶ τοὺς συνδέει μετὰξὺ τους με βάση κριτήρια ποσότητας — δηλαδὴ σάν ἀφηρημένες μονάδες ἐργατικῆς δύνამης πὸν μποροῦν νὰ ἀποτιμηθοῦν σὲ μονάδες χρόνου. ‘Εξ αἰτίας τῆς ορθολογικοποίησις τῶν μορφῶν ἐργασίας, οἱ ἰδιότητες παραμερίστηκαν ἀπ’ τὸν καθημερινὸ κόσμου τῆς ἐμπειρίας, με τὸν ἴδιο τρόπο πὸν παραμερίστηκαν ἀπὸ τὸ σύνολο τῆς ἐπιστήμης»¹.

κῆς ὀρίζονται σάν «ἐργαλεῖα», ὅτι ἔχουν τεχνικὸ, πρακτικὸ περιεχόμενο. ‘Η τεχνολογικὴ ὀπρεπε περισσότερο νὰ προσδιορίζει τὴν «ἐνόραση» ἢ τὴν σύλληψη a priori τοῦ συνόλου ὀπου κινεῖται ἡ ἐπιστήμη, ὀπου διαμορφώνεται σάν κ α θ α ρ ῆ ἐπιστήμη. ‘Η καθαρὴ ἐπιστήμη μένει συνδεμένη με τὴν a priori μορφή πὸν ἀφαίρει. Θὰ ἦταν σαστότερο νὰ μιλάμε γιὰ ἐργαλειοκὸ ὀ ρ ἰ ζ ο ν τ α τῆς μαθηματικῆς φυσικῆς. Βλ. Suzanne Bachelard, La conscience de rationalité, P.U. Παρισι, 1958, σ. 31.

1. M. Horkheimer καὶ T. W. Adorno, Dialektik der Aufklärung, ὀπου παρ. σελ. 50.

* ‘Η ἑλληνικὴ λέξη σὸν κείμενο.

1. Von Weizsäcker, ‘Ιστορία τῆς φύσης, σ. 71.

2. The history of Nature, σ. 142 (ἢ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ X. Μαρκοῦζε).

3. Τὸ ἴδιο, σ. 71.

4. ‘Ελπίζω ὅτι γίνονται κατανοητὸς ὅταν λέω ὅτι οἱ ἔνοιες τῆς μαθηματικῆς φυσικῆς

Ἐνάμεσα στὴ διαδικασία τοῦ ἐπιστημονικοῦ ποσοτικοῦ ὑπολογισμοῦ καὶ τῆς διαδικασίας τοῦ ἀντιστοίχου κοινωνικοῦ ὑπάρχει παραλληλισμός, αὐτοκρατική σχέση; Ἡ μήπως ἡ ἀλληλουχία τους δὲν εἶναι παρά α *p o s t e r i o r i* κοινωνιολογικὴ διαπίστωση; Ἡ προηγουμένη ἀνάλυση τό- νισε ὅτι ἡ καινούργια ἐπιστημονικὴ ὀρθολογικότητα ἦταν καθαυτὴ ἐνεργειακή, στὴν ἴδια τῆς τὴν ἀφαίρεση, στὶς ἴδιες τὶς καθαρὲς τῆς μορφῆς, στὸ βαθμὸ πὸν ἀναπτυσσόταν σ' ἕναν ἐργαλειακὸ (*instrumental-ist*) ὀρίζοντα. Ἡ παρατήρηση, ὁ πειραματισμός, ἡ μεθοδικὴ ὀργάνωση τῶν δεδομένων καὶ ἡ ἐξαγωγή συνδυασμῶν, προτάσεων καὶ συμπερασμάτων εἶναι πράγματα πὸν δὲν γίνονται ποτὲ σ' ἕναν μὴ διαρθρωμένο, οὐδέτερο θεωρητικὸ χῶρο. Ἡ γνωστικὴ προσπάθεια συνεπάγεται ἐνέργειες πάνω σὲ ἀντικείμενα πὸν βρίσκονται σ' ἕνα συγκεκριμένο χῶρο λό- γου καὶ δράσης, ἡ ἀφαίρεσεις πὸν γίνονται ἀπὸ ἀντικείμενα πὸν βρίσκονται σ' ἕνα τέτοιο πάλι χῶρο. Ἡ ἐπιστὴμὴ πὸν παρατηρεῖ, πὸν ὑπολογίζει, πὸν καθιερώνει θεωρίες, ἐνεργεῖ πάνω σὲ μιὰ συγκεκριμένη κατάσταση αὐτοῦ τοῦ χῶρου. Τὰ ἀστέρια πὸν παρατηροῦσε ὁ Γαλιλαῖος ἦταν τὰ ἴδια πὸν ἐβλεπαν καὶ στὴν Ἀρχαιογένεια, ἀλλὰ στὸ μεταῦ τοῦ σύνολο λόγου καὶ δράσης εἶχε ἀλλάξει ἡ κοινωνικὴ πραγματικότητα εἶχε ἀνοίξει ἕναν καινούργιο δρόμὸ καὶ μιὰ καινούργια ὀπτική καὶ τὴν παρατήρησι καὶ εἶχε δώσει τὰ μέσα ταξινόμησης τῶν δεδομένων. Δὲν ἀσχολοῦμαι ἐδῶ μὲ τὴν ἱστορικὴ σχέση ἐνάμεσα στὴν ἐπιστημονικὴ καὶ στὴν κοινωνικὴ ὀρθολογικότητα, στὶς ἀρχὲς τῆς σύγχρονης ἐποχῆς. Σκοπὸς μου εἶναι νὰ δείξω τὸν ἐσ ὠ τ ε ρ ο ἐργαλειακὸ χαρακτῆρα αὐτῆς τῆς ὀρθολογικότητας πὸν τὴν κάνει μιὰ *p r i o r i* τεχνολογία· σκοπὸς μου εἶναι νὰ δείξω τὸ *a p r i o r i* μιᾶς *e i d i κ ῆ*ς τεχνολογίας — δηλαδὴ τῆς τεχνολογίας σάν μορφῆς κοι- νωνικοῦ ἐλέγχου καὶ κοινωνικῆς κυριαρχίας.

Ἡ σύγχρονη ἐπιστημονικὴ σκέψη, στὸ βαθμὸ πὸν εἶναι καθαρὴ θεωρία, δὲν ἀποσκοπεῖ σὲ ἰδιαίτερους πρακτικούς σκοποὺς, οὔτε σὲ ἰδιαίτερες μορφὲς κυριαρχίας. Ὅμως, *p e r s e* κυριαρχία δὲν ὑπάρχει. Ὅταν λειτουργεῖ σάν καθαρὴ μορφή, ἡ θεωρία κάνει ἀφαίρεση τοῦ τελεολογικοῦ ὑπάρκτου πλαίσιοι, ἡ τὸ ἀπορρίπτει — τοῦ πλάισιοι δηλαδὴ πὸν ἐκφράζει τὸ δοσμένο σύνολο, τὸ συγκεκριμένο λόγὸ καὶ τὴν συγκεκριμένη πράξη. Ὅμως, μέσα σ' αὐτὸ τὸ χῶρο ἐφαρμόζεται ἡ ὄχι τὸ ἐπιστημονικὸ σχέδιο, μέσα σ' αὐτὸ τὸ χῶρο ἡ θεωρία κάνει ἡ δὲν κάνει τὶς ἐπιλογὲς τῆς καὶ μέσα σ' αὐτὸ τὸ χῶρο οἱ ὑποθέσεις τῆς ἀμφισβητοῦν ἡ στηρίζουν τὴν κατεστη- μένη πραγματικότητα.

Οἱ ἀρχὲς τῆς σύγχρονης ἐπιστῆμης διαμορφώθηκαν *a p r i o r i* ἐν τῷ τέτοιου τρόπῳ πὸν μῶρσαν νὰ χρησιμοποιεῖν σάν ἐννοιακὰ ὄργανα σ' ἕνα σύνολο παραγωγικοῦ ἐλέγχου πὸν αὐτοαναανεώνεται μόνο του· ὁ θεωρητικὸς ὀπερασιοναλισμὸς ἔωτασε νὰ ἐναρμονιστεῖ μὲ τὸν πρακτικὸ. Ἐτοῖ ἡ ἐπι-

στημονικὴ μέθοδος πὸν ἐπιτρέπει μιὰ ὄλο καὶ περισσότερο ἀποτελεσματικὴ κυριαρχία πάνω στὴ φύση, προμήθευσε τὶς καθαρὲς ἐννοιες ἀλλὰ καὶ ταυτόχρονα τὸ σύνολο τῶν μέσων γιὰ τὴν ἐπίτευξη μιᾶς ὄλο καὶ περισσό- τερο ἀποτελεσματικῆς κυριαρχίας τοῦ ἀνθρώπου πάνω στὸν ἄνθρωπο, μὲ σ' ἂ π ὀ τὴν κυριαρχία πάνω στὴ φύση. Ὁ θεωρητικὸς Λόγος, μένοντας καθαρός καὶ οὐδέτερος, μπῆκε στὴν ὑπηρεσία τοῦ πρακτικοῦ Λόγου. Αὐτὸς ὁ συνδυασμὸς τοὺς στάθηκε εὐεργετικός. Σήμερα ἡ κυριαρχία συνεχίζει νὰ ὑπάρχει, ἐπεκτάθηκε μὲ τὴν τεχνολογία ἀλλὰ πρὸ πάντων σ' ἂ ν τεχνολογία· ἡ τεχνολογία δικαιώνει τὸ γεγονός ὅτι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία, ἐπικτεινόμενη, ἀπορροφᾷ ὅλες τὶς σφαῖρες τῆς κουλτούρας.

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ σύνολο, ἡ τεχνολογία ὀρθολογικοποιεῖ τὴν ἄλλειψη ἐλευθερίας στὸν ἄνθρωπο, δείχνει ὅτι εἶναι «τεχνικὰ» ἀδύνατο νὰ εἶναι αὐτόνομος, νὰ αὐτοκαθορίζεται. Πραγματικά, ἡ ἄλλειψη ἐλευθερίας δὲν παρουσιάζεται σάν ἕνα γεγονός ἀνορθολογικὸ ἢ σάν ἕνα γεγονός μὲ πολιτικὸ χαρακτῆρα, ἀλλὰ περισσότερο παρουσιάζεται μὲ σάν ἀπὸτέλεσμα τῆς ὑποταγῆς σ' ἕναν τεχνικὸ μηχανισμό πὸν δίνει περισσύτερη ἄνεση στὴ ζωὴ καὶ πὸν αὐξάνει τὴν παραγωγικότητα τῆς ἐργασίας. Ἡ τεχνολογικὴ ὀρθολογικότητα δὲν ἀμφισβητεῖ τὴν νομιμότητα τῆς κυριαρχίας, τὴν ὑπερασπίζεται, κι ὁ ἐργαλειωκὸς ὀρίζοντας τοῦ λόγου ἀπλώνεται πάνω σὲ μιὰ ὀρθολογικὰ ὀλοκληρωτικὴ κοινωνία:

«Θὰ μπορούσαμε ν' ἀποκαλέσουμε ἀπολυταρχικὴ φιλοσοφία τῆς τεχνικῆς αὐτῆ πὸν θεωρεῖ τὸ τεχνικὸ σύνολο σάν ἕνα χῶρο ὅπου χρησιμοποιεῖται οἱ μηχανεῖς γιὰ τὴν ἀπόκτηση δύναμης. Ἡ μηχανὴ εἶναι μονάχα ἕνα μέσο· ὁ σκοπὸς εἶναι ἡ κατάσταση τῆς φύσης· ἡ καθυπόταξη τῆς φύσης μὲ γίσο μιὰ πρώτη ὑποδούλωση: ἡ μηχανὴ εἶναι ἕνας δούλος πὸν χρησιμεύει γιὰ νὰ κάνουν ἄλλους δούλους. Αὐτὸς ὁ καταπιεστικὸς καὶ δουλο- κτητικὸς χαρακτῆρας μπορεῖ νὰ συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία νὰ ἀποκτηθεῖ περισσύτερη ἐλευθερία γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Ἀλλὰ εἶναι δύσκολο ν' ἀπελευθερωθοῦμε μεταφῆροντας τὴ δουλεία πάνω σ' ἄλλα ὄντα, ἀνθρώπους, ζῶα, μηχανεῖς· ἡ ἐξουσία πάνω σ' ἕνα λαὸ ἀπὸ μηχανεῖς, πὸν ὑποδουλώνουν ὄλον τὸν κόσμο, ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἐξουσία, καὶ κάθε ἐξουσία ἔχει σάν προϋπόθεση τὴν ἀποδοχὴ σχημάτων ὑποδούλωσης»¹.

Ἡ δυναμικὴ τῆς τεχνικῆς προόδου διαποτίζεται ἀταμάτητα μὲ πολιτικὸ περιεχόμενο κι ὁ λόγος* τῆς τεχνικῆς ἔγινε λόγος* τῆς παραινόμενης δουλείας. Ἡ δύναμη τῆς τεχνολογίας πὸν μποροῦσε — μὲ τὴν ἐργαλειοποίησι τῶν πραγμάτων — νὰ εἶναι δύναμη ἀπελευθερωτικὴ, ἔγινε ἕνα

1. G. Simondon, *Du mode d'existence des objets techni- que s*, Aubier, Παρίσι, 1958, σ. 127.

* Ἡ ἔλληνικὴ λέξη στὸ ζεῖμα.

εμπόδιο για την απελευθέρωση — με την εργαλειοποίηση των ανθρώπων.

Ἡ ἐρμηγεία αὐτὴ δείχνει ὅτι ὑπάρχει ἓνας σύνδεσμος ἀνάμεσα τὸ ἐπιστημονικὸ σχέδιο (μέθοδος καὶ θεωρία) π ρ ἰ ν ἀπὸ κάθε ἐφαρμογὴ καὶ κάθε χρησιμοποίησι καὶ σ' ἓνα εἰδικὸ κοινωνικὸ σχέδιο. Τὸ κοινωνικὸ σχέδιο βρίσκεται σὲ στενὴ σχέση με τὴν ἐσωτερικὴ μορφὴ τῆς ἐπιστημονικῆς ὀρθολογικότητος, δηλαδὴ οἱ ἐννοιεῖς τοῦ ἔχουν λειτουργικὸ χαρακτῆρα. Μ' ἄλλα λόγια, τὸ ἐπιστημονικὸ σύνολο γίνεται ὁ ὀρίζοντας μίαν συγκριθεὶς κοινωνικῆς πρακτικῆς ποῦ δια τ η ρ ε ῖ τ α ἰ μέσα στὴν ἀνάπτυξή τοῦ ἐπιστημονικοῦ σχεδίου. Καὶ λέγοντας «ἐπιστημονικὸ σύνολο» δὲν ἐννοοῦμε τίς εἰδικές προτάσεις σχετικὰ μετὰ τὴ δομὴ τῆς ὕλης, τῆς ἐνέργειας καὶ τῶν σχέσεων μεταξὺ τους κλπ., ἀλλὰ τὸ ἐπίπεδο ὅπου ἡ ἐπιστήμη ἀντιλαμβάνεται τὴ φύση σὰν μιὰ ποσοτικὰ ὑπολογίσιμη ὕλη ποῦ προσανατολίζει τὴν ὑποθετικὴ προσέγγισι τῆς ἀντικειμενικότητος καὶ ποῦ ἐπιτρῆπει τὴ λογικὴ καὶ μαθηματικὴ διατύπωσι.

Ἄλλὰ, ἀκόμη καὶ ἂν ἀντιλαμβάνεται τὴ φύση σὰν ἓνα εργαλειοποιησὶμο σύνολο, ἡ ἀντίληψι αὐτὴ δὲν ἐπαρκεῖ γιὰ νὰ δικαιολογήσει τὴν κ ο ι ν ο ν ι ο - λογικὴ ἐγκυρότητα τοῦ ἐπιστημονικοῦ σχεδίου. Ἄν δεχτοῦμε ὅτι ἀκόμη καὶ στὴ διαμόρφωσι τῶν πιὸ ἀφηρημένων ἐπιστημονικῶν ἐννοιῶν ὑπάρχουν σχέσεις ὑποκειμένου — ἀντικειμένου, μέσα σ' ἓνα δοσμένον σύνολο λόγου καὶ δράσης, μπορεῖ τότε νὰ ὑπάρχει ἓνας ἀπόλυτος διαφορετικὸς τρόπος κατανόησι τοῦ δεσμοῦ ἀνάμεσα στὸν θεωρητικὸ καὶ τὸν πρακτικὸ λόγον.

Ἄ Πιαζέ δίνει ἓνα παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ διαφορετικοῦ τρόπου στὴν «ἐπιστημολογικὴ γενετικὴ του». Ἄ Πιαζέ ἐρμηνεύει τὸ σχηματισμὸ ἐπιστημονικῶν ἐννοιῶν σὰν διάφορες ἀφαιρέσεις ποῦ γίνονται μετὰ τὴν ἐνδογενετικὴν ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου. Ἡ ἀφαίρεσι δὲν γίνεται οὔτε μετὰ τὸ ἀντικείμενον (μετὰ τὸ ὑποκειμενον σὰν οὐδέτερον σημεῖον παρατήρησι καὶ μέτρησι) οὔτε μετὰ τὸ ὑποκειμενον θεωρούμενον σὰν ὄχημα τοῦ καθαροῦ, γνωστικοῦ Λόγου. Ἄ Πιαζέ κάνει μιὰ διάκρισι ἀνάμεσα στὴ γνωστικὴ διαδικασία στὰ μαθηματικὰ καὶ στὴ γνωστικὴ διαδικασία στὴ φυσικὴ. Ἡ πρώτη εἶναι μιὰ ἀφαίρεσι ποῦ γίνεται «μέσα στὴν πράξι αὐτὴ τέτοια»: «Ἀντίθετα μ' ὅ,τι συχνὰ λένε, οἱ μαθηματικὲς ἐννοιεῖς δὲν συνάγονται ἀπὸ μιὰ ἀφαίρεσι μετὰ τὴν ἀντικείμενα, ἀλλὰ ἀπὸ μιὰ ἀφαίρεσι ποῦ γίνεται μέσα στὶς ἐνέργειες σὰν τέτοιες. Ἡ συνάθροισι, ἡ ταξινόμησι, ἡ μετατόπισι κλπ. εἶναι ἐνέργειες γενικότερες ἀπ' τὴ σκέψι, τὴν ὄψι, κλπ. γιὰτὶ ἐξαρτῶνται ἀπ' τὸ συντονισμὸ ὄλων τῶν ἰδιαίτερων πράξεων καὶ μπαίνουν σὲ καθεμιὰ ἀπ' αὐτέσ σὰν συντονιστικὸς παράγοντας. . . »¹.

1. Introduction a l' épistémologie génétique, τ. III, P.U. Παρίσι, 1950, σ. 287.

Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο οἱ μαθηματικὲς προτάσεις ἐκφράζουν «μιὰ γενικὴ ἐναρμόνισι μετὰ τὸ ἀντικείμενον» — σ' ἀντίθεσι μετὰ τὴν ἰδιαίτερον ἐναρμόνισι ποῦ χαρακτηρίζει τίς ἀληθινές προτάσεις στὴ φυσικὴ. Ἡ λογικὴ καὶ ἡ μαθηματικὴ λογικὴ εἶναι «μιὰ ἐνέργεια πάνω στὸ ὅποιοδήποτε ἀντικείμενον, δηλαδὴ μιὰ ἐνέργεια ἐναρμονιζόμενι μετὰ τὸν τρόπο»¹, καὶ ἡ «ἐνέργεια» αὐτὴ ἔχει γενικὴ ἐγκυρότητα στὸ βαθμὸ ποῦ «αὐτὴ ἡ ἀφαίρεσι ἡ διαφοροποίησι ὀδηγεῖται μέχρι τὰ βάθη τῶν κληρονομικῶν συντονισμῶν, μιὰ καὶ οἱ συντονιστικοὶ μηχανισμοὶ τῆς πράξις συνδέονται, στὴν πηγὴ τους, μετὰ ἀνταντακλαστικὸς καὶ ἐνστικτώδεις συντονισμοῦς».

Στὴ φυσικὴ ἡ ἀφαίρεσι γίνεται ἀπ' τὸ ἀντικείμενον, ἀλλὰ ὀφείλεται στὶς εἰδικές ἐνέργειες τοῦ ὑποκειμένου. Ἔτσι ἡ ἀφαίρεσι ἔχει σὰν ἀναγκαστικὴ προϋπόθεσι μιὰ λογικὴ καὶ μαθηματικὴ μορφὴ, γιὰτὶ «ἰδιαίτερες ἐνέργειες δὲν δημιουργοῦν γνώσι παρὰ μόνον συντονιζόμενες μεταξὺ τους καὶ γιὰτὶ αὐτὸς ὁ συντονισμὸς εἶναι, ἀπὸ τὴ φύση του, λογικο-μαθηματικὸς».

Ἡ ἀφαίρεσι στὴ φυσικὴ ὀδηγεῖ ἀναγκαστικὰ σὲ μιὰ λογικο-μαθηματικὴ ἀφαίρεσι καὶ αὐτὴ, σὰν καθαρὸς συντονισμὸς, εἶναι ἡ γενικὴ μορφὴ τῆς πράξις — τῆς «πράξις σὰν τέτοιας». Αὐτὸς ὁ συντονισμὸς διαμορφῶνεται τὴν ἀντικειμενικότητα γιὰτὶ διατηρεῖ κληρονομικὰ «ἀνταντακλαστικὲς καὶ ἐνστικτώδεις» δομές.

Ἄ Πιαζέ ἀναγνωρίζει στὸν θεωρητικὸν λόγον ἓναν ἐσώτερον πρακτικὸν χαρακτῆρα, ἀλλὰ σύμφωνα μετὰ τὴν ἀποψὴ τοῦ ὀφείλεται στὴ γενικὴ δομὴ τῆς πράξις, ποῦ, σὲ τελευταία ἀνάλυσι, εἶναι μιὰ κληρονομικὴ βιολογικὴ δομὴ. Τελικὰ ἡ ἐπιστημονικὴ μέθοδος θὰ ἐπαναπαυόταν πάνω σὲ μιὰ βάση βιολογικὴ ποῦ θὰ ἦταν ἕπιστορική (ἢ μάλλον ὑποἰστορική). Ἄλλωστε, ἂν δεχτοῦμε ὅτι κάθε ἐπιστημονικὴ γνώσι ἔχει σὰν προϋπόθεσι τὸ συντονισμὸ ἰδιαίτερων πράξεων, δὲν βλέπω τὸ γιὰτὶ ὁ συντονισμὸς αὐτὸς εἶναι «ἀπ' τὴν ἴδια του τὴ φύση» λογικο-μαθηματικὸς — τουλάχιστον ὅταν οἱ «ἰδιαίτερες πράξεις» εἶναι οἱ ἐπιστημονικὲς ἐνέργειες τῆς σύγχρονης φυσικῆς, ὁπότε ἡ ἐρμηγεία θὰ εἶναι κυκλοτερῆς.

Σ' ἀντίθεσι μετὰ τὴν ἀνάλυσι τοῦ Πιαζέ ποῦ, κατὰ κάποιο τρόπο, εἶναι ψυχολογικὴ καὶ βιολογικὴ, ὁ Χούσερλ μᾶς προεινεῖ μιὰ γενετικὴ ἐπιστημολογία ποῦ βασίζεται στὴν κοινωνικοἰστορικήν δομὴν τοῦ ἐπιστημονικοῦ Λόγου. Δὲν θὰ ἀναφερθῶ ἔδω στὸ ἔργον τοῦ Χούσερλ² παρὰ στὸ μέτρο ποῦ ὑπογραμμίζει σὲ ποῖον βαθμὸ ἡ μοντέρνα ἐπιστήμη εἶναι ἡ «με-

1. Τὸ ἴδιον, σ. 291.

2. Die Krisis der Europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie, ὅπου παρ.

ᾠολογία» μιάς προ-καθορισμένης ιστορικής πραγματικότητας και κινείται μέσα στο χρόνο της.

Ὁ Χούσσερλ δείχνει πρώτα-πρώτα ὅτι ἡ μαθηματικοποίηση τῆς φύσης ὀδηγεῖ σέ μιὰ κατάλληλη πρακτική γνώση: οἰκοδόμησε μιὰ «ιδεατή» πραγματικότητα πού μπόρεσε νά ἰσθεῖσθῆ σέ σχέση» μέ τήν ἐμπειρική πραγματικότητα (σ. 19—42). Τό ἐπιστημονικό ὅμως ἔργο ἀναφερόταν πρώτα σέ μιὰ προ-ἐπιστημονική πρακτική πού ἦταν ἡ πρωταρχική βάση (Sinnesfundament) τῆς ἐπιστήμης τοῦ Γαλιλαίου. Αὐτή ἡ προ-ἐπιστημονική βάση τῆς ἐπιστήμης, πού τή βρίσκουμε στόν κόσμο τῆς καθημερινῆς πρακτικῆς (Lebenswelt) και πού καθόρισε τή θεωρητική δομή, δέν ἀμφισβητήθηκε ἀπ' τὸ Γαλιλαῖο· και ἡ μεταγενέστερη ἐξέλιξη τῆς ἐπιστήμης τῆ μεταμφίσε (verdeckt). Ἔτσι δημιουργήθηκε ἡ ἐντύπωση ὅτι ἡ μαθηματικοποίηση τῆς ἐπιστήμης δημιουργοῦσε μιὰ ἀπόλυτη, αὐτόνομη ἀλήθεια (eigenständige) (σ. 49 κ.έ.), ἐνὸς στήν πραγματικότητα δέν ἔχαν παρά μιὰ εἰδική τεχνική και μέθοδος γιά τήν Lebenswelt. Τό ἰδεατό «πέπλο» τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης εἶναι λοιπόν ἕνα πέπλο συμβόλων πού δίνει παραστάσεις τοῦ κόσμου τῆς πρακτικῆς και ταυτόχρονα τὸν μεταμφιέζει (vertitt και verkleidet, σ. 52).

Πόσο ἀπ' τὸ πρωταρχικό προ-ἐπιστημονικό σχέδιο, πόσο ἀπ' τὸ πρωταρχικό προ-ἐπιστημονικό περιεχόμενο διατήρησε ἡ ἔννοια ἡ δομὴ τῆς ἐπιστήμης; Στὴν πρακτική, ἡ μέτρηση ἐπέτρεψε τὴν ἀνακάλυψη τοῦ μέσου χρησιμοποίησης ὀρισμένων μορφῶν, ὀρισμένων διαστάσεων και ὀρισμένων θεμελιακῶν σχέσεων πού σάθηκαν καθολικά «προστίτες, σάν ταυτόσημες, γιατί καθόριζαν και ἀποτιμοῦσαν μὲ ἀκρίβεια ἀντικείμενα και ἐμπειρικῆς σχέσεις». Σὲ κάθε ἀφαίρεση, σὲ κάθε γενίκευση, ἡ ἐπιστημονική μέθοδος διατηρεῖ και μεταμφιέζει τὴν προ-ἐπιστημονική τῆς τεχνική δομὴ ἢ ἐξέλιξη τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου ἐκφράζει (και μεταμφιέζει) τὴν ἐξέλιξη τῆς προ-ἐπιστημονικῆς τεχνικῆς δομῆς τῆς. Ἔτσι ἡ κλασική γεωμετρία εἶναι τμήμα τῆς πρακτικῆς, δηλ. τῆς ἑδαφικῆς πύχωσης και τῆς μέτρησης τῆς «ἐξιδανίκευσης» τὴν πρακτική τοῦ μετρητή.

Ἡ ἀλγεβρα και ἡ γεωμετρία λοιπόν οἰκοδομῶν μιὰ ἀπόλυτη ἰδεατή πραγματικότητα, ἀπαλλαγμένη ἀπ' τὶς μὴ μετρητῆς ἰδιομορφίες και τὶς ἀβεβαιότητες τῆς Lebenswelt και τῶν ὑποκειμένων πού τὴ ζοῦν. Ὅμως, αὐτὴ ἡ «ιδεατή» θεωσκευὴ εἶναι ἡ θεωρία και ἡ τεχνική τῆς «ἐξιδανίκευσης» τῆς καινούργιας Lebenswelt:

«Μὲ τὴ μαθηματική πρακτική φτάνουμε σ' αὐτό πού ἡ ἐμπειρική πρακτική μὴ ἀρνεῖται, δηλαδή στὴν ἀκρίβεια. Γιατί ἔχουμε τὴ δυνατότητα νά καθορίσουμε τὶς ἰδανικῆς μορφῆς μὲ ὄρους ἀπόλυτης ταυτότητας... σάν τέτοιες, γίνονται καθολικά προστίτες και διαθεσίμες...».

Καθὼς ὑπάρχει μιὰ ἀλληλουχία ἀνάμεσα στόν ἐμπειρικό και τὸν ἰδεατό κόσμο, «μποροῦμε νά προβάλουμε τὶς προηγούμενες κανονικότητες τῆς πρακτικῆς Lebenswelt»:

«Κατέχοντας τοὺς τύπους, μποροῦμε νά προβλέψουμε αὐτό πού, στὴν πρακτική, εἶναι τὸ ἐπιθυμητό».

Μποροῦμε νά προβλέψουμε αὐτό πού ἀναμένεται στὴν ἐμπειρία τῆς συγκεκριμένης ζωῆς. Ὁ Χούσσερλ ὑπογραμμίζει ὅτι ἡ μαθηματικὴ ἀκρίβεια και ἐναλλακτικότητες ἔχουν προεπιστημονικῆς τεχνικῆς ἀντιστοιχίες. Οἱ ὄροι αὐτοὶ πού βρίσκονται στό κέντρο τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης δέν εἶναι ἀπλά ὑποπροϊόντα τῆς καθαρῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ ἀνήκουν στὴν ἐσώτερη ἔννοια τῆς δομῆς. Ἡ ἐπιστημονική ἀφαίρεση ἀπέναντι στοῦ συγκεκριμένου, ὁ ποσοτικὸς ὑπολογισμὸς τῶν ἰδιοτήτων και ὅλες οἱ ἐνέργειες πού δίνουν ἀκρίβεια και ταυτόχρονα καθολικὴ ἐγκυρότητα, ἔχουν σάν προϋπόθεση μιὰ συγκεκριμένη και εἰδικὴ ἐμπειρία τῆς Lebenswelt—ἕναν εἰδικὸ τρόπο θεώρησης τοῦ κόσμου. Καὶ αὐτὸς ὁ τρόπος θεώρησης, ἐκτός ἀπ' τὸν «καθαρὸ» και ἀνιδιοτελὴ τὸν χαρακτήρα, ἐνεργεῖ σὸ ἐσωτερικό ἐνὸς πρακτικοῦ, προσανατολισμένου πλάσιου. Λειτουργεῖ προβλέποντας (vorhaussehen) και προσχεδιάζοντας (vorhaben). Ἡ γαλιλαϊκὴ ἐπιστήμη εἶναι αὐτὴ πού προβλέπει και προσχεδιάζει μεθοδικά και συστηματικά. Ἄλλὰ—κι αὐτό εἶναι ἀποφασιστικό—ἡ προτεραιότητα και ἡ προσχεδίαση ἑδῶ εἶναι εἰδικὸν χαρακτήρα: πειραματίζονται, συλλαμβάνουν και διαμορφώνουν τὸν κόσμο μὲ ὄρους σχέσεων πού μποροῦν νά ὑπολογιστοῦν και νά προβλεφθοῦν, ἀνάμεσα σὲ ἀπόλυτα ταυτόσημες ἐνότητες. Σ' αὐτὴ τὴν ἐπιστημονικὴ προσχεδίαση, ἡ ἀνάγκη νά γίνῃ μιὰ καθολικὴ ποσοτικὴ μέτρηση εἶναι ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιατί ὁ σκοπὸς εἶναι ἡ κυρίαρχη ἡ σὴ φύσης. Οἱ ἀτομικῆς ἰδιότητες πού δέν ὑπολογίζονται ποσοτικά εἶναι ἐμπόδιο στὴν ὀργάνωση τῶν ἀνθρώπων και τῶν πραγμάτων μὲ βάση τὴν ποσοτικὴ ἐνέργεια πού θά πρέπει νά παράγουν. Ἄλλὰ τὸ εἰδικὸ αὐτὸ κοινωνικοεπιστημονικὸ σχέδιο και ἡ συνειδητή πού τὸ διαμόρφωσε, εἶναι τὸ κρυμμένο ὑποκείμενο τῆς γαλιλαϊκῆς ἐπιστήμης: ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ εἶναι ἡ τεχνικὴ τῆς προτεραιότητας, ἡ τέχνη τῆς προσχεδίασης ἐπεκτεινόμενῃ στὸ ἄπειρο (ins Unendliche erweiterte Voraussetzung).

Λοιπόν, ἐπειδὴ ἀκριβῶς γιά νά σηματοῖσει τὶς ἐννοεῖς τῆς ἡ γαλιλαϊκὴ ἐπιστήμη γίνετα ἡ τεχνικὴ μὴς εἰδικῆς Lebenswelt, δέν ὑπερβαίνει, δέν μπορεῖ νά ὑπερβῆ αὐτὴ τὴ Lebenswelt. Μένει οὐσιαστικὰ περιχαρακωμένη μέσα στοῦ βασικό πειραματικό σύστημα, μέσα στοῦ καθιερωμένο ἀπ' αὐτὴ τὴν πραγματικότητα σύνολο σκοπῶν. Ὁ Χούσσερλ λέει πὼς στὴ γαλιλαϊκὴ ἐπιστήμη, «τὸ συγκεκριμένο σκιαοκρατικὸ σύνολο

γίνεται εφαρμοσμένα μαθηματικά» (σ. 112)— αλλά ο κόσμος της διήθησης (perception) και της πείρας «πou μέσα του ζυμει ολόκληρη την πρακτική μας ζωή παραμένει αυτός που είναι, ἀναλλοίωτος, στην ουσιαστική του δομή, στη δική του συγκεκριμένη αιτιακή σχέση» (σ. 51· ἐγὼ ὑπογραμμίζω).

Είναι μιὰ προκλητική δήλωση που κινδυνεύει νὰ μειωθεί ἡ σημασία της καὶ ἄς μοῦ ἐπιτραπεί νὰ τραβήξω πιὸ μακριά τὴν ἑρμηνεία. Ἡ διατύπωση τοῦ Χουβσερλ δείχνει ὅτι, παρὰ τὴν ὑπάρξη τῆς μὴ εὐκλείδειας γεωμετρίας, συνεχίζουμε νὰ ἔρευνοῦμε καὶ νὰ δροῦμε μέσα σ' ἕνα χῶρο τριῶν διαστάσεων· δείχνει ὅτι, παρὰ τὴν ὑπάρξη τῆς ἔννοιας τῆς «στατιστικῆς» αἰτιακῆς σχέσης, συνεχίζουμε νὰ δροῦμε, μὲ τὴν τρέχουσα ἀντίληψη, σύμφωνα μὲ τοὺς παλιούς αἰτιοκρατικούς νόμους· δείχνει τὶς διαρκεῖς ἀλλαγές ποῦ φέρνουν τὰ «εφαρμοσμένα μαθηματικά» στὸν καθημερινὸ κόσμο. Ἀλλὰ πηγαίνει καὶ πιὸ μακριά: δείχνει ὅτι γιὰ τὴν καθιερωμένη ἐπιστῆμη καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ μέθοδο ὑπάρχει ἕνα «εἰσοτερικὸ» ὄριο ποῦ συνεπάγεται τὴν ὀρθολογικοποίηση καὶ τὴν διατήρησή της. Lebenswelt ποῦ προέχει καὶ ἀκόμη τὴν εὐνόηση τῆς ἐπέκτασής της, χωρὶς νὰ τροποποιηθεῖ ἢ ὑπερβιαστικῶς ἡ δομὴ— δηλαδή χωρὶς νὰ φανεῖ ἕνας ποιοτικὰ καὶ αὐτοῦ ὄρου ἡ ἀποστροφή, χωρὶς νὰ διαφανοῦν ποιοτικὰ καινούργιες σχέσεις ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, ἀνάμεσα στὸν ἀνθρώπο καὶ τὴ φύση.

Σ' ὅτι ἀφορᾶ τὶς θεσμοποιημένες μορφές ζωῆς, ἡ ἐπιστῆμη, ἡ καθαρὴ καὶ ἡ ἐφαρμοσμένη, ἔχει σκοπὸ νὰ τὶς σταθεροποιήσει, νὰ τὶς διατηρήσει. Ἀκόμη καὶ τὰ πιὸ ἐπαναστασιακὰ ἐπιτεύγματα ἀποτελοῦν ἕνα χρίσμο καὶ ἕνα γκρέμισμα πάνω στὴ βάση μιᾶς εἰδικῆς ὀργάνωσης καὶ ἐμπειρίας τῆς πραγματικότητας. Ἡ ἐπιστῆμη ποῦ ἀσταμάτητα αυτοδιορθώνεται μόνη της— ἀπ' τὴν ἴδια τὴ μέθοδο της ἐπιβάλλεται ἡ μεταβολὴ τῶν ὑποθέσεων της— εὐνοεῖ καὶ κινεῖ πρὸς τὰ ἔμπροσθεν ἕνα ἱστορικὸ σύνολο ποῦ εἶναι πάντοτε τὸ ἴδιο καὶ μιὰ ἐμπειρία ποῦ πάντοτε εἶναι θεμελιώδης ἡ ἴδια. Διατηρεῖ ἕνα τυπικὸ a priori, ποῦ εἶναι πάντοτε τὸ ἴδιο καὶ τείνει πάντοτε πρὸς ἕνα ὁλοσφαιρικὸ ὕλικό καὶ πρακτικὸ περιεχόμενο. Χωρὶς νὰ ὑποτιμῆται τὴ θεμελιωδὴ ἀλλαγὴ ποῦ σημειώθηκε μὲ τὴν ἐμφάνισή τῆς γαλιλαϊκῆς ἐπιστῆμης, ἡ ἑρμηνεία τοῦ Χουβσερλ τονίζει τὸ σημεῖο ὅπου ἡ γαλιλαϊκὴ ἐπιστῆμη ἔρχεται σὲ ρῆξή μὲ τὴν παράδοσή· ὁ ὀρίζοντας τῆς ἐργαλειωτικῆς σκέψης ἀποτελεσε πραγματικὰ ἕναν καινούργιο ὀρίζοντα. Ἐπιπλέον ἕναν καινούργιο γιὰ τὸ θεωρητικὸ καὶ πρακτικὸ λόγο κόσμο, ποῦ ὅμως διατήρησε δεσμούς μὲ τὸν εἰδικὸ ἱστορικὸ κόσμο μὲ τὰ ξεκαθαρισμένα ὄρια (στὴ θεωρία καὶ στὴν πράξη), μὲ τὶς καθαρὰς καὶ τὶς ἐφαρμοσμένες του μεθόδους.

Μὲ τὴν παραπάνω ἀνάλυση ἴσως δίνεται ἡ ἐντύπωση ὅτι ὑποστηρίζω

πὼς ἡ ἐπιστημονικὴ μέθοδος ἔχει τὰ ὄριά της καὶ τὶς προκαταλήψεις της καὶ ὅτι, στὸ ἱστορικὸ πεδίο, εἶναι ὑποκειμενικὴ. Ἴσως ἀκόμη δίνεται ἡ ἐντύπωση ὅτι εὐχνομαί νὰ γίνῃ ἡ φυσικὴ, κατὰ κάποιον τρόπο, «ποιοτικὴ φυσικὴ» καὶ νὰ ξαναζωντανέψουν οἱ τελεολογικὲς φιλοσοφίες, κλπ. Δέχομαι ὅτι θὰ μπορούσαν νὰ ἐγερθοῦν τέτοιες ἀμφιβολίες σχετικὰ μὲ τὰ λεγόμενα μου, ἀλλὰ στὸ στάδιο αὐτό, μπορᾶ μόνον νὰ διαβεβαιώσω ὅτι δὲν ἐγώ καμιά πρόθεση νὰ ἀναπτύξω σκοταδιστικὲς ἰδέες τέτοιας μορφῆς.

Μ' ὅποιοδήποτε τρόπο κι ἂν ὀρίσουμε τὴν ἀλήθεια καὶ τὴν ἀντικειμενικότητα, θὰ πρέπει νὰ δεχθοῦμε πὼς ἐξαρτῶνται ἀπ' τοὺς ἀνθρώπινους παράγοντες τῆς θεωρίας καὶ τῆς πράξης, ἀπ' τὴν ὀριμότητα μὲ τὴν ὅποια ἀντιλαμβάνονται τὸν κόσμο τους, ἀπ' τὴν ἰκανότητά τους νὰ τὸν ἀλλάξουν. Ἡ ἰκανότητα αὐτὴ ἐξαρτᾶται μὲ τὴ σειρά της ἀπ' τὸν τρόπο μὲ τὸν ὅποιο ἀναγνωρίζεται καὶ γίνετα ἀντιληπτὴ ἢ ὕλη (ὅποιαδήποτε ὕλη) σὰν αὐτὸ ποῦ εἶναι ἡ ἴδια σ' ὅλες τὶς ἰδιαιτέρως μορφές. Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, ἡ σύγχρονη ἐπιστῆμη εἶναι πολὺ καταβλητότερη γι' αὐτὸ ἀπ' τὶς προηγουμένης. Θὰ μπορούσαμε μάλιστα νὰ προσθέσουμε ὅτι μόνον αὐτὴ εἶναι κατάλληλη· οἱ ἐξεταζόμενες ὑποθέσεις καὶ τὰ ἐξεταζόμενα γεγονότα βρίσκονται σὲ μιὰ σχέση ἀλληλεπίδρασης καὶ μ' αὐτὴ τὴ διπλὴ κίνηση οἱ ὑποθέσεις δικαιώνονται καὶ τὰ γεγονότα καθιερώονται. Ἐκεῖνὸ ποῦ προσπαθῶ ἐγὼ νὰ δείξω εἶναι ὅτι ἡ ἐπιστῆμη, ἐξ αἰτίας τῆς μεθόδου της καὶ τῶν ἐννοιῶν της, ἔκανε τὸ σχέδιο ἐνὸς συνόλου ὅπου ἡ κυριαρχία πάνω στὴ φύση εἶναι δευτερεύουσα μὲ τὴν κυριαρχία πάνω στὸν ἀνθρώπο καὶ ὅτι εὐνόησε αὐτὸ τὸ σύνολο— καὶ αὐτὸ τὸ σημεῖο ἐπαφῆς τείνει νὰ γίνῃ μοιραῖο γι' αὐτὸ τὸ σύνολο στὴν ὁλότητά του. Ἡ φύση, κυριαρχημένη ἀπ' τὴν ἐπιστῆμη καὶ ὑποταγμένη σ' αὐτή, ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι παρῶσα μέσα στὸν παραγωγικό καὶ καταναλωτικό τεχνικό μηχανισμό πὸ ἐξασφαλίσει καὶ διευκολύνει τὴ ζωὴ τῶν ἀτόμων καὶ ποῦ, ταυτόχρονα, τὰ ὑποτίσσει στοὺς ἐλέγχοντες τὸ μηχανισμό. Ἐτσι, ἡ ἱεραρχία τοῦ Λόγου καὶ ἡ ἱεραρχία τῆς κοινωνίας ἀλληλοκαλύπτονται. Ἄν λοιπὸν συνέβαινε μιὰ ἀλλαγὴ στὴν κατευθυνση τῆς προόδου ποῦ νὰ ἐσπᾶζε τὸ δεσμὸ ἀνάμεσα στὴν ὀρθολογικότητα τῆς τεχνικῆς καὶ στὴν ὀρθολογικότητα τῆς ἐκμετάλλευσης, θὰ γινόταν ταυτόχρονα καὶ μιὰ ἀλλαγὴ στὴν ἴδια τὴ δομὴ τῆς ἐπιστῆμης— στὸ ἐπιστημονικὸ σχέδιο. Οἱ ὑποθέσεις τῆς ἐπιστῆμης, χωρὶς νὰ χάσουν τὸν ὀρθολογικὸ τους χαρακτήρα, θὰ ἀναπτύσσονταν μέσα σ' ἕνα θεμελιωδὴ διαφορετικὸ πλαίσιο περιεματισμοῦ (τὸ πλαίσιο ἐνὸς εἰρηνευμένου κόσμου), καὶ συνυπόλοιθα ἡ ἐπιστῆμη θὰ ἔφθανε σὲ θεμελιωδὰ διαφορετικὲς ἔννοιες τῆς φύσης, θὰ καθιέρωνε οὐσιαστικὰ διαφορετικὲς καταστάσεις. Μιὰ γνήσια ὀρθολογικὴ κοινωνία θὰ ἀνέτρεπε τὴν ἰδέα τοῦ Ὁρθοῦ Λόγου.

Ἐβίαια ὅτι τὰ στοιχεῖα αὐτῆς τῆς ἀνατροπῆς, οἱ ὄροι μιᾶς διαφορετικῆς ὀρθολογικότητας, ὑπῆρχαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ στὴν ἱστορία τῆς σκέψης.

Ἡ παλιά ιδέα ἐνὸς Κράτους ὅπου τὸ εἶναι θά ὀλοκληρωνόταν, ὅπου ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸ «εἶναι» καὶ στὸ «θά ἔπρεπε νὰ εἶναι» θά λυνόταν μέσα σ' ἕναν αἰῶνα ἐπαναλαμβανόμενο κύκλο, εἶναι τμήμα τῆς μεταφυσικῆς τῆς κυριαρχίας. Εἶναι ὅμως καὶ τμήμα τῆς μεταφυσικῆς τῆς ἀπελευθέρωσης — τῆς συμφιλίωσης ἀνάμεσα στὸ *Λόγος** καὶ στὸν *Ἔρωτα**. Κι ἀκόμη μέσα σ' αὐτὴ τὴν ιδέα ὑπάρχει ἡ δυνατότητα νὰ ξεουθενθεῖ ἡ καταπιστικὴ ὀρθολογικὴ παραγωγικότητα, νὰ σταματήσει ἡ κυριαρχία μέσα στὴν ὀλοκληρωτικὴ ἱκανοποίηση.

Δὲν εἶναι δυνατό μὲ ἀπλῆς συναρμογῆς νὰ συνδέσουμε τὶς δύο ὀρθολογικότητες ποὺ ἀντιμάχονται ἢ μιὰ τὴν κλασικὴ σκέψη κὴ ἡ ἄλλη τὴ μοντέρνα, ὅπως στοὺς ἀφορισμοὺς τοῦ Τζῶν Ντιούι: «Ἄπ' τὴν νοητικὴ ἀπόλαυση στὴ δρῶσα χειραγώγηση καὶ στὸ δρῶντα ἐλεγχον» καὶ «Ἄπ' τὴ γνώση τῆς φύσης σὺν αἰσθητικὴ ἀπόλαυση. . . στὴ γνώση σὺν μέσο συνεχοῦς ἐλέγχου»¹. Μποροῦμε νὰ ποῦμε πῶς ἡ κλασικὴ σκέψη ἄρκετα δεσμεύτηκε μὲ τὴ λογικὴ τοῦ συνεχοῦς ἐλέγχου καὶ πῶς, στὴ σύγχρονι σκέψη, ὑπάρχουν στοιχεῖα ποὺ τὴν ἀμυβητοῦν καὶ τὴν καταδικάζουν. Ὁ Λόγος, σὺν ἐννοιακὴ σκέψη, σὺν συμπεριφορᾷ, παράγει ἀναγκαστικὰ κυριαρχία. Ὁ Λόγος εἶναι ὁ νόμος, ἡ ἐντολὴ, ἡ διαταγὴ ἀπ' τὴν ἐξουσία τῆς γνώσης. Συγκεκριμένων τὶς ἰδιαιτέρως περιπτώσεις σὲ μιὰ καθολικότητα καὶ ὑποτασσοντάς τες σ' αὐτὴ, ἡ σκέψη γίνεται κυριαρχὴ πάνω τους. Γίνεται ἱκανὴ ὄχι μονάχα νὰ τὶς κατανοήσει, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπιδράσει πάνω τους, νὰ τὶς ἐλέγξει. Ὅμως, ἂν μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι κάθε σκέψη εἶναι ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη τῆς λογικῆς, πρέπει νὰ προσθέσουμε ὅτι ἡ λογικὴ αὐτὴ λειτουργεῖ διαφορετικὰ, ἀνάλογα μὲ τοὺς διαφορετικοὺς τρόπους σκέψης. Ἡ κλασικὴ τυπικὴ λογικὴ, ἡ σύγχρονι συμβολικὴ λογικὴ, ἡ ὑπερβατικὴ λογικὴ κὴ ἡ διαλεκτικὴ λογικὴ διευθύνουν, ἢ καθεμιά, κὴ ἕνα διαφορετικὸ σύνολο λόγου καὶ ἐμπειρίας. Ὅλες ἀναπτύσσονται στὸ ἑσωτερικὸ μίξις ἱστορικῆς συνέχειας κυριαρχίας στὴν ὅποια πλήρωσαν τὸ φόρο τους. Κι ἡ συνέχεια αὐτὴ σφραγίσει τοὺς τρόπους θετικῆς σκέψης μ' ἕνα χαρακτῆρα θεωρητικὸ καὶ οὐτοπικὸ.

Συνοψίζοντας, μπορούμε σήμερα νὰ ξεχωρίσουμε καθαρότερα ποῖο εἶναι τὸ κρυμμένο ὑποκείμενο τῆς ἐπιστημονικῆς ὀρθολογικότητας καὶ τί σκοποὺς κρύβει ἡ καθαρὴ μορφή του. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἔννοια μίξις καθολικὰ ἐλεγχόμενης φύσης παρουσιάζει τὴ φύση σὺν ὕλη ποὺ λειτουργεῖ χωρὶς σκοπὸ, ἀπλὴ ὕλη τῆς θεωρίας καὶ τῆς πράξης. Κάτω ἀπ' αὐτὴ τὴ μορφή ὁ κόσμος-ἀντικείμενο εἰσάγεται στὴν κατασκευὴ ἐνὸς τεχνολογικοῦ

κόσμου — ἐνὸς συνόλου φυσικῶν καὶ νοητικῶν ἐργαλείων. Ἔτσι, πρόκειται γιὰ ἕνα «ὑποθετικὸ σύστημα» ποὺ ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἕνα ὑποκείμενο ποὺ νὰ τὸ δικαιολογεῖ καὶ νὰ τὸ ἐπαληθεύει.

Οἱ ἐπικυρωτικὲς καὶ ἐπαληθευτικὲς διαδικασίες μπορεῖ νὰ εἶναι καθαρὰ θεωρητικῆς, ἀλλὰ δὲν βρίσκονται στὸ κενό, δὲν τερματίζονται σ' ἕνα ἀτομικὸ, ἰδιαιτέρου πνεύμα. Τὸ ὑποθετικὸ σύστημα μορφῶν καὶ λειτουργιῶν βρίσκεται κάτω ἀπ' τὴν ἐξῆρτηση ἐνὸς ἄλλου συστήματος — ἐνὸς προ-καθορισμένου συνόλου σκοπῶν, ποὺ μέσα του καὶ γιὰ χάρι του ἀναπτύσσονται. Ὅ,τι στὴν ἀρχὴ ἐμφανίστηκε σὺν ἐξωτερικῷ, ἔξενο στὸ θεωρητικὸ σχέδιο, εἶναι στὴν πραγματικότητά ἕνα τμήμα τῆς ἴδιας του τῆς δομῆς (μέθοδος καὶ ἔννοια) ἢ καθαρὴ ἀντικειμενικότητα φανερωμένη σὺν ἀντικείμενο μίξις ὑποκειμενικότητας ποὺ προβλέπει τὸ τέλος*, τὸ σκοπὸ. Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν κατασκευὴ τῆς τεχνολογικῆς πραγματικότητας, δὲν ὑπάρχει καθαρὰ ὀρθολογικὴ ἐπιστημονικὴ τάξη ἢ διαδικασία τῆς τεχνολογικῆς ὀρθολογικότητας εἶναι διαδικασία πολιτικὴ.

Μόνον μὲ τὴν τεχνολογία ὁ ἄνθρωπος κὴ ἡ φύση γίνονται ἐναλλάξιμα ἀντικείμενα ὀργάνωσης. Τὰ ἰδιαιτέρα συμφέροντα, ποὺ ὀργανώνουν τὸ μηχανισμό ποὺ ὑποδουλώνει τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴ φύση, κρύβονται πίσω ἀπὸ μιὰ καθολικὴ παραγωγικότητα καὶ ἀποτελεσματικότητα. Μ' ἄλλα λόγια, ἡ τεχνολογία ἔγινε ὁ μέγας φορέας τῆς ἀντικειμενοποίησης — μίξις ἀντικειμενοποίησης στὴν πιὸ ὀλοκληρωμένη καὶ στὴν πιὸ ἀποτελεσματικὴ τῆς μορφῆ. Ἡ κοινωνικὴ ὄψη τοῦ ἀτόμου κὴ οἱ σχέσεις του μὲ τοὺς ἄλλους μοιάζουν νὰ καθορίζονται ἀπὸ ἀντικειμενικὸς νόμος καὶ ἀντικειμενικῆς ἰδιότητες: κὴ οἱ νόμοι αὐτοὶ ἔπαυαν νὰ εἶναι μυστηριακοί, μοροῦν νὰ ἐλεγχθοῦν: εἶναι ἐκδηλώσεις ποὺ ἡ ἐπιστημονικὴ ὀρθολογικότητα μπορεῖ νὰ τὶς ὑπολογίσει. Ὁ κόσμος τείνει νὰ γίνεῖ ἡ οὐσία ἐνὸς ἀπόλυτου διοικητικοῦ μηχανισμοῦ ποὺ περιλαμβάνει καὶ τοὺς ἴδιους τοὺς διοικοῦντες. Ἡ ὕψη τῆς κυριαρχίας ἔγινε ὕψη τοῦ ἴδιου τοῦ Λόγου, κὴ αὐτὸ ἀποτελεῖ μιὰ ἀναπόφευκτὴ ἐμπλοκὴ γι' αὐτὴν τὴν κοινωνία. Οἱ ὑπερβατικῆς μορφῆς σκέψης ἔκαναν ὑπέρβαση καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ Λόγου.

Κάτω ἀπ' αὐτὲς τὶς συνθήκες, ἔξω ἀπ' τὶς φυσικῆς ἐπιστῆμες, ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψη (ἐπιστημονικὴ μὲ τὴν πλατεῖα ἔννοια, δηλαδὴ ἀντίθεση στὴ συγκεκριμένη, μεταφυσικὴ, συγκινησιακὴ καὶ παράλογη σκέψη) ἔχει ἀπ' τὴ μιὰ μεριά, τὴ μορφή ἐνὸς καθαρῶ ὀρθολογικοῦ ποὺ ἔπαρκει στὸν ἑαυτὸ του, καὶ ἀπ' τὴν ἄλλη, τὴ μορφή ἐνὸς ὀλοκληρωτικοῦ ἐμπειρισμοῦ. (Ἡ ἀντιπαράθεση αὐτὴ δὲν σημαίνει καὶ ἀντίθεση. Γιὰ νὰ πεισθοῦμε γι' αὐτὸ ἄρκει νὰ σκεφτοῦμε τὴν ἐμπειρικὴ ἐφαρμογὴ τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς συμβολικῆς λογικῆς στὴν ἠλεκτρονικὴ βιομηχανία).

1. John Dewey, *The Quest for Certainty*, Minton, Balch and Co, New York, 1929, σ. 95, 100.

* Οἱ ἑλληνικῆς λέξεις σὺν κείμενο.

* Ἡ ἑλληνικὴ λέξη σὺν κείμενο.

Ἡ μὴ-ἀντίφαση καὶ ἡ μὴ-ὑπέρβαση εἶναι κοινὸς παρονομαστῆς γιὰ κάθε συμπεριφορὰ καὶ κάθε λόγο μέσα στὸ κατεστημένο σύνολο. Στὴ σύγχρονη φιλοσοφία, ὁ ἀπόλυτος ἐμπειρισμὸς φανερῶνει τὴν ιδεολογικὴ του λειτουργία. Θὰ μιλήσουμε, στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο, γιὰ μερικά προβλήματα γλωσσολογικῆς ἀνάλυσης, ἔχοντας ὑπ' ὄψη μας αὐτὴ τὴ λειτουργία. Ἔτσι θὰ μπορέσουμε νὰ δείξουμε τὰ προσκόμματα ποὺ ἐμποδίζουν αὐτὸ τὸν ἐμπειρισμὸ νὰ πιάσει τὴν πραγματικότητα καὶ νὰ καθιερώσει (ἢ μᾶλλον νὰ ἐπανακαθιερώσει) τὶς ἐννοιες ποὺ θὰ ὑπερπηδήσουν αὐτὰ τὰ προσκόμματα.